

Planejament urbanístic, espais urbans i espais interiors des de la perspectiva de les dones

Quaders de l'Institut / 6

Biblioteca de Catalunya-Dades CIP

Bofill, Anna

Planejament urbanístic, espais urbans i espais interiors des de la perspectiva de les dones. - (Quaderns de l'Institut ; 6)
Referències bibliogràfiques

ISBN 978-84-393-6903-5

I. Institut Català de les Dones II. Catalunya. Departament de Política Territorial i Obres Públiques III. Títol IV. Col·lecció: Quaderns de l'Institut (Institut Català de les Dones) ; 6

1. Dones i urbanisme

396:711

© Generalitat de Catalunya

Institut Català de les Dones

Departament de Política Territorial i Obres Públiques

© Anna Bofill Levi

EDITA: Institut Català de les Dones

1a EDICIÓ: Barcelona, novembre 2005

REIMPRESSIÓ: Barcelona, abril 2007

DISSENY: Azuanco S.L.

IMPRESSIÓ: Altés arts gràfiques, s.l.

DIPÒSIT LEGAL: B. 22,527-2007

Planejament urbanístic, espais urbans i espais interiors des de la perspectiva de les dones

Anna Bofill Levi

Generalitat de Catalunya
Institut Català de les Dones

Generalitat de Catalunya
**Departament de Política Territorial
i Obres Públiques**

SUMARI

PRESENTACIÓ / 7

INTRODUCCIÓ / II

ANTECEDENTS HISTÒRICS / 15

Urbanisme, espai públic i habitatge des de l'òptica
feminista / 15

Desafiament de la pràctica tradicional del
planejament / 20

Conferències i jornades a l'Estat espanyol sobre
dones i ciutat / 22

EL CONCEPTE DE VIDA QUOTIDIANA I DEL MARC

ESPAI/TEMPS / 26

Com afecta l'entorn construït en les dones / 30

Divisió de rols, divisió d'espais, zonificació dels usos
del sòl / 32

Els estereotips de gènere / 33

Seguretat i sensació d'inseguretat de les dones a les
ciutats / 36

Reflexió sobre l'arquitectura i el disseny urbà com a
factores de seguretat / 40

L'escala macro: la ciutat configurada per i per als
homes / 42

L'escala intermèdia: el districte i el barri / 44

L'escala micro: els espais urbans / 46

L'espai físic que habitem / 48

L'altra òptica dels assentaments urbans des de les
anàlisis de la dinàmica espai / temps / 52

Conclusió / 55

PRINCIPALS TEMES CLAU / 57

Introducció: l'organització de l'entorn per a la vida quotidiana / 57

L'habitatge / 59

La planificació urbana i territorial / 63

Una reflexió sobre els serveis per al consum i els equipaments públics / 64

L'espai urbà / 66

La mobilitat / 69

La seguretat urbana / 73

Temes derivats de la necessitat de sentir seguretat a les ciutats / 76

MOBILITZACIÓ DE LES DONES I MECANISMES DE PARTICIPACIÓ / 78

Posada a punt de mediacions entre esfera pública, esfera professional i esfera sociocomunitària / 78

Cap a un nou ideal de ciutadania: la ciutadania diferenciada / 79

De la pràctica de l'ús dels espais habitats a la presa de decisions / 81

Eines per a l'acció / 82

Models de participació / 83

Mètodes de consulta / 84

Mètodes de participació / 84

Intervenció en plans i projectes / 85

NOTES / 86

PRESENTACIÓ

“L’AIRE DE LA ciutat porta la llibertat” diu el vell aforisme, d’origen medieval. I, certament, durant segles les ciutats han estat els principals focus de creativitat i progrés en l’àmbit econòmic i en l’àmbit social. Creativitat i progrés que han tingut lloc malgrat els conflictes que afecten les ciutats, i, en no poques ocasions, gràcies precisament al fet que aquests conflictes han esdevingut motor de canvi.

D’altra banda, la riquesa i varietat de les activitats, la convivència de grups socials diversos i l’afebliment del control social sobre el comportament de les persones han fet de les ciutats àmbits de notable llibertat personal. Així, és difícil trobar al llarg de la Història exemples d’espais que permetin la construcció de projectes vitals tan rics i diversos com les nostres ciutats d’avui.

Ara bé, la reivindicació del paper de la ciutat com a motor i escenari del canvi social, per una banda, i d’espai de llibertat personal, per l’altra, no ens pot fer oblidar que som encara lluny d’una situació en què les nostres àrees urbanes siguin plenament sostenibles en termes ambientals, eficients des del punt de vista funcional i solidàries des d’una concepció social.

Ans al contrari, perduren arreu d'Europa dinàmiques urbanes –com la dispersió de la urbanització sobre el territori, la pèrdua de diversitat de funcions o la segregació dels grups socials d'acord amb la seva renda– que tendeixen encara a agreujar aquests problemes.

A Catalunya comptem amb una llarga tradició de planejament urbanístic democràtic destinat a exaltar aquells aspectes positius de la vida urbana –el progrés, la solidaritat, la llibertat personal– i a fer front a aquests problemes –la insostenibilitat, la ineficiència, la segregació. En són bona mostra els processos de rehabilitació urbana a Barcelona i a altres ciutats que han atret, fins i tot, atenció internacional, la millora en les dotacions de serveis i l'avenç en el camp de les infraestructures. El Govern de la Generalitat se sent hereu d'aquesta tradició i la vol estendre arreu de Catalunya.

Tanmateix, aquesta voluntat d'equitat i sostenibilitat territorial seria del tot insuficient si no incorporés una perspectiva de gènere. En efecte, les nostres ciutats han estat afaïçonades sovint per dinàmiques econòmiques i per principis ideològics que n'han fet espais inhòspits no només per als grups socials menys afavorits, o per als grups d'edat extremes (infants i persones grans), sinó també i, a vegades, especialment per a les dones.

És d'això del que parla Anna Bofill en el llibre que teniu a les mans. L'autora, per un costat, ens explica la tradició del pensament feminista a l'hora de fer propostes per a l'organització de la ciutat (i en la societat, perquè no hi ha forma de transformar una sense l'al-

tra) i, per l'altre, ens indica instruments i mitjans per tal d'incorporar aquesta perspectiva en el planejament urbanístic, en el disseny de l'espai urbà i en l'organització de la vida quotidiana.

En promoure l'edició d'aquest volum, el Govern de la Generalitat vol contribuir a fornir els instruments per tal que la millora de les nostres ciutats i l'avenç cap a l'equitat de gènere constitueixin part d'un mateix procés de millora social.

ORIOl NEL·LO

Secretari per a la Planificació
Territorial

MARTA SELVA

Presidenta de l'Institut
Català de les Dones

INTRODUCCIÓ

URBANISME I ARQUITECTURA són disciplines teorico-pràctiques que tenen com a objectiu final la transformació del medi, de l'entorn físic. Per arribar a desenvolupar bé les seves tasques han d'utilitzar coneixements provinents de moltes disciplines com ara la geografia, la sociologia, la psicologia, la història, la filosofia i també disciplines científicotècniques.

L'urbanisme es troba entre la geografia i l'arquitectura, entre la disciplina que s'ocupa dels llocs i del territori en els seus aspectes humans i la que s'ocupa dels espais físics on vivim. Per "lloc" s'entén més aviat una ubicació concreta en el territori; per "espai" s'entén el contenidor físic que ens envolta. Per tant, urbanisme i arquitectura estudien les relacions entre les estructures de la societat i la seva organització en el territori o en l'espai, amb la finalitat de fer-hi projectes de desenvolupament i de transformació del medi o de l'entorn. Per això s'han de considerar d'una banda les estructures físiques i de l'altra les persones que les ocupen i que hi viuen cada dia.

Des del feminisme s'ha constatat que en aquestes disciplines s'exclou les dones com a persones que habiten els espais i com a creadores d'intervencions urba-

nístiques o arquitectòniques. Per tant, aquest estudi tindrà en compte aquesta meitat de la població que són les dones com a persones que habiten els espais, que en tenen una experiència diferent a la de l'altra meitat de les persones, els homes, i que posseeixen una saviesa que les fa indispensables per al coneixement i la reinterpretació de l'entorn immediat i del medi, i també com a persones actives que han de participar en aquestes disciplines de transformació del medi, és a dir com a creadores d'intervencions urbanístiques i arquitectòniques.

En definitiva, la planificació urbanística des de la perspectiva de gènere mira de valorar l'experiència femenina de la vida i de considerar les persones, en tota la seva diversitat, al centre mateix de les accions polítiques i estratègiques de transformació de l'entorn i el territori.

S'utilitzarà el concepte d'escala com a recurs per a organitzar els llocs i els espais, i es descriuran conceptes i fenòmens des de l'escala personal fins a la territorial.

Es partirà del principi que sosté McDowell que les persones com els espais tenen un gènere i que les relacions socials i les relacions espacials es creen mútuament.

Les primeres reflexions que es van fer sobre llocs i espais des del feminisme va ser al voltant del canvi del segle XIX al XX, en el moviment de planificació urbana de les dones nord-americanes, coincidint amb la primera onada del feminisme. Aquest moviment, relacionat amb l'utopisme de finals del XIX (Perking-Gilman, i

altres) que D. Hayden recull a *Seven american utopias*¹ i *The grand domestic revolution*,² s'esvaeix per ser exclòs de la història oficial de l'urbanisme, però també per l'arribada de la segona onada del feminisme (1960) en la qual els temes de l'espai i de la tecnologia van ser d'interès limitat.³ L'aplicació dels principis del moviment feminista a la situació urbana tornen més endavant, d'una banda amb els moviments angloamericans del *Women and Planning* ("Dones i planejament") i investigadores americanes o canadenques com Gerda Wekerle, i de l'altra amb la disciplina de la geografia humana reinterpretada i reconceptualitzada com a geografia de gènere. Un capítol tractarà de les aportacions fetes per aquestes disciplines i recordarà el naixement dels conceptes que serviran per a reedificar-les, i se centrarà en el segle xx i a l'àrea occidental, a l'Estat espanyol i a Catalunya.

Un segon capítol introduirà els conceptes fonamentals de vida quotidiana i del marc espaciotemporal on es desenvolupa, com a alternativa a l'òptica economicista de les transformacions urbanes i del progrés.

Un tercer capítol exposarà els temes principals del planejament urbanístic, els espais urbans i els espais interiors identificats fins ara al món occidental des de la perspectiva de les dones, i s'organitzarà per àrees i escales.

I finalment un capítol sobre la mobilització de les dones que habiten la ciutat i una posada a punt de mediacions entre les esferes pública, professional i sociocomunitària. Precisament l'urbanisme i l'ar-

quitectura són disciplines mediàtiques que han d'ajudar a canviar la ciutat i les aglomeracions urbanes i les han d'adaptar a les noves estructures socials.

ANTECEDENTS HISTÒRICS

Urbanisme, espai públic i habitatge des de l'òptica feminista

La major part de les investigacions en planificació urbana i habitatge provenen d'estudis del món anglosaxó, nord-americà i britànic.

En els primers estudis de geografia des del feminisme havien sortit diferents òptiques inspirades en els diferents tipus de feminisme, anomenats liberal, marxista i radical, a les dècades dels anys 60, 70 i 80. Aquestes òptiques també han servit per a l'anàlisi de la situació de les dones a l'urbanisme i a l'arquitectura.

Una de les primeres teòriques de la planificació i els espais des de l'òptica feminista és Dolores Hayden, amb els seus treballs sobre la ciutat no sexista (1980), *Grand domestic revolution* (1980), *Redesigning the american dream* (1984) i *Power of Place* (1992-2000). Hayden parla de la història de les feministes del segle XIX que volien cuines, menjadors, bugaderies i tasques de cura d'infants tot comunitari, per a alliberar les dones de les tasques domèstiques. Descriu les noves necessitats de les famílies i més tard analitza el poder dels llocs com a encarnació de la memòria dels fets de la història de les dones i de les minories.

A partir de la dècada dels anys setanta es desenvolupa un moviment urbà feminista a la Gran Bretanya. Moviment fonamentalment acadèmic, que fa una crítica de la situació de desavantatge de les dones en la ciutat de l'home. Es produeixen una sèrie d'escrits inspirats en els materials del Grup de Geografia i Gènere de l'Institut de Geògrafs britànic i dels grups Dones en Arquitectura i Habitatge i Dones Urbanistes i Planificadores (Greed 1994 i Morgan 1974, Jacobs 1964, Torre 1977, Wekerle *et al.* 1980, la revista *Women and Environment* fundada a Toronto el 1970, etc., llibres sobre gènere i classe com *Spain* (1992), o sobre sexualitat i espai com Colomina (1992).⁴

Cap a la meitat de 1980 les polítiques suggerides pel moviment *Women and Planning* són incloses de mica en mica als documents de planejament local de la Gran Bretanya. La primera ciutat on s'apliquen és Londres, a les publicacions del LWPG (London Boroughs Women and Planning Group, 1991), després a Sheffield i a Birmingham. Més tard arribaran a ciutats d'Escòcia i d'Irlanda. A les dècades dels 80 i 90 es produeixen nombrosos escrits especialitzats en disseny, minusvalideses, entorn, habitatge, comerç, seguretat, esport i oci, tercer món, tecnologia i transport. En arquitectura és rellevant el treball desenvolupat pel grup Matrix des de meitat dels 80 fins a meitat dels 90.

Greed parteix de l'empremta de les relacions de gènere a l'entorn construït segons Massey. Considera que el principi del problema és el patriarcat, que amb el capitalisme són les principals manifestacions de les forces socials i de les estructures de poder. Les primeres anà-

lisis demostren com el patriarcat es reproduïx a l'espai físic, i com les teories urbanístiques volen imposar un ordre al món semblant al que fan les religions, és a dir, clarament entre el sagrat i el profà, entre la veritat i la falsedat, i crear una realitat en la qual l'home és la veritat i el centre, i la dona és "l'altra". I aquesta divisió a l'espai urbà s'expressa amb la creació de zones separades per homes i dones i es trasllada a la dicotomia públic / privat a la societat. També constata que les creences dels planificadors sobre com ha de ser el món és un factor crucial per a determinar la natura de la política urbanística, o si més no per a determinar el lloc de les dones a la ciutat dels homes. L'objectiu d'exposar com el patriarcat es reproduïx sobre l'espai, la identificació de les dicotomies i la consideració del seu efecte a l'urbanisme va esdevenir un factor clau per a construir les noves bases teòriques.

Així, aquest moviment parla de la invisibilitat de les dones per als planificadors, que han considerat la classe (i no el gènere) com el principal determinant de les diferents necessitats de la població; diu que el planejament s'ha preocupat només de la política dels usos del sòl en relació amb el treball, i amb l'economia regional; que les diferències de gènere són una construcció dels homes, com un sistema social per servir els seus interessos; parla de les diferències d'opinió entre les dones sobre la ciutat i la política urbanística ideal. Parlen del *zoning*, de la densitat, de les escales de ciutat, districte i àrea residencial a nivell d'organització de l'habitatge, i de la posada en pràctica de polítiques de dones en el planejament de la dècada dels vuitanta, dins el context polític de la nova esquerra a la Gran Bretanya.

A partir del 1999 el Real Institut de Planificació Urbana de Gran Bretanya (RTPI) adopta el *mainstreaming* com a estratègia per a introduir el gènere en la planificació seguint la recomanació de la UE en el seu tercer i quart programa d'acció per a la igualtat. El 2001 redacta *New Vision for Planning*, una aproximació al planejament de l'espai i una guia per als planificadors. Més tard, cap al 2003, elabora un kit d'instruments per a promoure el *mainstreaming* de gènere als programes estructurals, que tracta específicament de la planificació de l'espai a escala local.⁵

Els moviments urbans de les dones prenen molta força la dècada dels 90, en diferents llocs i situacions, per a reclamar col·lectivament espais de participació i solucions a les seves necessitats. Els moviments de dones proposen models alternatius de ciutadania, que inclouen totes les diversitats, creen noves pràctiques polítiques i instauren noves formes de resistència a través de les mediacions i la creació de noves xarxes. Amb un objectiu comú d'articular noves formes de poder local arrelat a la política de la vida quotidiana, contribueixen a expandir els drets humans amb la inclusió dels drets de les dones.

En una sèrie de convencions internacionals i conferències de les Nacions Unides, grups de dones de diferents ONGs reclamen cercar una veritable igualtat més enllà dels conceptes tradicionals dels drets humans, que enfoqui quatre temes fonamentals: incloure els drets de les dones com a drets polítics i civils; incloure els drets socioeconòmics com el dret a l'alimentació, a l'habitatge, a la salut i al treball; emfatitzar els drets de les dones a les lleis; i posar la vida al centre.⁶

Les dones també reclamen una nova organització espaciotemporal per a gestionar millor la vida quotidiana. Les seves experiències i punts de vista es troben exclosos o invisibilitzats pels que decideixen el desenvolupament de les ciutats. A Europa les dones utilitzen els seus drets com a ciutadanes per a estudiar i proposar espais públics i serveis amb la redefinició de necessitats i una nova visió de la sostenibilitat. A l'Europa del Nord estudien, amb fons de la UE, l'habitatge i noves organitzacions d'unitats veïnals i de barris, amb la finalitat que els nous projectes incloguin habitatge, serveis, equipaments i treball. Configuren també nous plans de mobilitat i de seguretat urbana i projecten ordenacions de l'espai a l'escala intermèdia. Per exemple, un barri de Göteborg, Suècia, projectat per la municipalitat sobre principis de planejament de gènere.

Les dones reclamen drets de ciutadania, espais de pràctica democràtica, canvis en el procés de planificació per a integrar les veus de les dones i la creació d'estructures institucionals perquè els governs municipals considerin la perspectiva de gènere de forma transversal.

A Frankfurt el moviment de dones i l'Oficina Municipal de les Dones es preocupen pel tema de la nit i de la inseguretat. En una sèrie de tallers i de jornades de debat replantegen com una ciutat pot esdevenir més amable. Demanen un *partenariat* entre el poder local i la societat civil, per a estudiar estratègies d'organització espacial i territorial, basades en els temes prioritaris de mobilitat, seguretat urbana, habitatge i serveis.

El 1994 hi va haver tres conferències internacionals sobre les preocupacions de les dones en matèria de política i planificació urbana:

- “El repte per la societat europea a l'alba de l'any 2000”, organitzada pel Consell d'Europa a Örnköldsvik, Suècia.

- “Emancipació i ordenació de l'espai, habitatge, mobilitat a Europa”, organitzada per l'Institut Neerlandès d'Ordenació del Territori i de l'Hàbitat (Dreiberger, setembre 1994), on es plantegen els temes fonamentals sobre l'entorn construït des de l'òptica de gènere, a l'àmbit de la Unió Europea.⁷ El concepte introduït per la geografia feminista de “vida quotidiana” esdevé el centre de les recerques de la situació de l'entorn de les dones a l'escala local. D'aquesta conferència sorgeix la xarxa europea Eurofem.

- “Les dones i la ciutat”, organitzada per l'OCDE a París (octubre 1994).

La Comunitat Europea fa un document, la *Carta europea de les dones i la ciutat*, que serà l'agenda per a una sèrie de projectes europeus sobre dones i ciutat.⁸

Desafiament de la pràctica tradicional del planejament

Com a repte de la pràctica tradicional de planejament, les dones adopten nous mitjans i instruments de participació (vegeu capítol *Mobilització de les dones...*).

El 1992 l'Oficina de la Dona de la ciutat de Viena llança un concurs per a dones arquitectes per a construir 350 habitatges socials amb criteris de gènere. L'estudi de Franziska Ullmann guanya el concurs, amb un projecte que proposa habitatges flexibles al voltant d'es-

país oberts comunitaris que s'adapten a les diferents necessitats col·lectives del veïnat, com llocs per a mainada, joves, dones, persones grans, etc. Com a conseqüència d'aquest fet, les dones arquitectes comencen a ser tingudes en compte als concursos i els plans i projectes urbans inclouen els aspectes d'equitat de gènere.

Als diferents països europeus, governs nacionals o locals comencen a incloure a les seves agendes les peticions dels grups de dones, s'estableixen criteris de gènere al planejament, a la mobilitat i a la prevenció del crim o al disseny d'espais més segurs i amables. També es creen departaments d'estudis per temes de gènere, oficines de gènere, consells de les dones, comissions de dones, observatoris de gènere dins dels departaments d'urbanisme, o altres formes d'institucions per a implementar els aspectes de gènere a les polítiques. A Alemanya i la Gran Bretanya s'han redactat estàndards de planejament a escala nacional i local que incorporen la perspectiva de gènere. A Itàlia les lleis possibiliten que els municipis redactin plans propis de temps i horaris.

La majoria d'aquestes pràctiques polítiques han tingut en compte el concepte de *mainstreaming* promogut per la UE, és a dir, han tingut i tenen un caràcter de transversalitat.

La xarxa Eurofem organitza una sèrie de conferències a Hèlsinki (Finlàndia, gener 1995), La Haia (Països Baixos, maig 1995), Aosta (Itàlia, setembre 1996) i Hammenlinna (Finlàndia, 1998). En aquesta última redacta *The Eurofem Toolkit, for Mobilizing Women into Local and Regional Development*, en el qual planteja una

varietat de mètodes usats a diferents ciutats europees del nord i el sud, tant urbanes com rurals, així com els resultats dels tallers realitzats a Hammenlinna per a testar alguns d'aquests mètodes.⁹

Paral·lelament tenen lloc les conferències internacionals de dones:

- Conferència mundial de les Nacions Unides sobre les dones a Beijing, 1995.
- Conferència Habitat II de les Nacions Unides a Istanbul, 1996.
- Conferència mundial de dones a Nova York, 2000.

Conferències i jornades a l'Estat espanyol sobre dones i ciutat

A Catalunya va ser Anna Bofill Levi, a partir del 1980, qui en la conferència *Mujer y arquitectura*, dins de les I Jornades de Feministes Independents que es van fer a Barcelona, va proposar la mirada diferent de les dones sobre l'entorn que habitem i va posar de manifest la relació entre l'estructura patriarcal de la societat occidental i la forma de les nostres ciutats.¹⁰

El 1995 Isabel Segura Soriano publica la *Guia de Dones de Barcelona*, una recerca sobre el pas de les dones de Barcelona des de la ciutat romana fins a la contemporània, amb la intenció d'anar més enllà de les façanes, de mirar els espais i els llocs viscuts de la història de la ciutat desenfocant "el que històricament ha estat considerat el centre (els monuments) [...] per prendre una altra presa on el segon pla i els marges siguin també visibles". En aquest treball s'analitzen les diferents formes en què les dones han estat excloses

dels espais urbans, la mobilitat lligada a la manca de llibertat en els diferents períodes, el naixement de la dualitat públic / privat en el trànsit cap a la ciutat moderna, i l'ocupació gradual dels espais de producció, culturals i polítics per part de les dones.¹¹

A la dècada dels noranta l'Ajuntament de Barcelona va promoure altres recerques sobre les dones i l'ús del temps i el 1996 organitza el seminari "Dones, temps i espais: A Barcelona les dones canviem els temps", dins el Pla municipal per a les dones. També s'inicia el projecte europeu "Las mujeres y la ciudad" (Anna Bofill, Isabel Segura, Rosa M. Dumenjó) que durarà fins al 1999, promogut per la Fundació Maria Aurèlia Capmany i inclòs dins del IV Pla d'acció comunitària per a la igualtat de drets entre homes i dones de la Comunitat Europea 1996-2000, que acaba amb un *Manual de recomendaciones para la concepción de los aglomerados urbanos desde la perspectiva de género*.¹²

El 1999 l'Ajuntament organitza el I Congrés de les dones de Barcelona (treball de participació de les associacions de dones dels deu districtes de la ciutat durant un any) on presenta com una de les ponències "L'espai urbà, els temps i les dones", on es fan propostes sobre habitatge, espai urbà, mobilitat, accessibilitat i seguretat urbana.

A Euzkadi, l'any 1991, l'antropòloga Teresa del Valle, dins el Seminario de Estudios de la Mujer de la UPV/EHU, va publicar l'estudi: "Las mujeres en la ciudad. Un estudio aplicado de Donostia", en què estudiava les relacions de l'espai amb el gènere, formulava la qüestió del sexisme a les ciutats i proporcionava una reflexió per a conduir accions concretes de canvi.

La plataforma Plazandreok, en la campanya electoral de 1995-96, inclou el tema dels noms dels carrers i dels monuments a les seves reivindicacions ciutadanes i exigeix que les dones estiguin més representades. La mateixa plataforma, el 1996, elabora un mapa de la ciutat amb punts negres per inseguretat, sota el lema de “Ciudad prohibida”.

El 1997 Del Valle publica el resultat de les seves recerques a *Andamios para una nueva ciudad*.¹³

La ciutat de Donosti posa en marxa, a partir del seminari “Las mujeres y la ciudad” que es va fer arran del projecte català i europeu del mateix nom, un fòrum de participació de dones polítiques i professionals, amb associacions de dones de barris, per a estudiar temes urbans i fer propostes de millora al municipi.

També el 1997, a la ciutat de Vitòria, es fan les jornades “La Ciudad con, de, desde, para, según Las Mujeres”, organitzades pel Foro Feminista María de Maeztu. A partir d’aquesta data s’organitzen altres jornades i debats d’urbanisme, arquitectura i gènere d’una manera habitual.

A **Navarra**, el municipi de Pamplona també organitza jornades d’urbanisme i gènere a final dels 90 i introdueix aspectes de gènere dins la planificació urbanística de la ciutat, amb l’assessoria de l’associació Mujeres Urbanistas de Madrid.

A **Madrid**, el 1984, el Seminario de Estudios de la Mujer, de la Universitat Autònoma de Madrid, va organitzar unes primeres jornades d’investigació interdisciplinària sobre la dona, en les quals es va fer una primera incursió en el tema de l’ús de l’espai en la vida quotidiana.

El 1993, a la Universitat Carlos III, es fan jornades sobre “El espacio según el género, ¿un uso diferencial?”.¹⁴ El Consell Superior dels Col·legis d'Arquitectes d'Espanya, l'Instituto de la Mujer del Ministerio de Asuntos Sociales i els col·legis d'arquitectes d'Andalusia Oriental i de Castella-La Manxa, fan el curs “Urbanismo y Mujer: Nuevas visiones sobre el espacio público y privado”, primer a Màlaga i el 1994 a Toledo.¹⁵

A partir d'aquestes iniciatives, diferents conselleries i direccions generals de la dona de tot l'Estat han organitzat cursets i jornades de debat entorn d'aquest tema, com la de “Mujer y Ciudad” de la Comunitat de Madrid, el juny de 1996, organitzat per la Coordinadora Española para el Lobby Europeo de Mujeres.

El 1997 es fan els primers “Encuentros de mujeres en la Arquitectura” (Instituto Español de Arquitectura - Universitat d'Alcalá de Henares), organitzats per l'associació La Mujer Construye, de Madrid, que es repeteixen cada any.

EL CONCEPTE DE VIDA QUOTIDIANA I DEL MARC ESPAI / TEMPS

ELS ESTUDIS d'urbanisme i gènere de la dècada dels 90 centren el significat del conjunt de les principals activitats de les persones en l'entorn construït al voltant del concepte de "vida quotidiana". Fins ara tots els continguts de la planificació urbana s'orientaven cap a la idea d'organitzar l'entorn per a poder aconseguir més productivitat i per tant un benestar més gran de la societat. S'associava benestar amb productivitat. La manera d'aconseguir una racionalització del territori estava en mans dels "especialistes" (generalment homes). Però aquesta visió que pretenia ser racional de l'organització de les nostres vides ha conduït a un món irracional, injust i desequilibrat, centrat en l'ésser humà de sexe masculí. Tot el que afecta la part de la vida que no és "anar a treballar" queda en mans de les dones i és una feina a l'ombra.

La insatisfacció, el malestar i la inseguretat de les dones dins l'espai habitat és el que les ha conduït a entendre, visibilitzar, considerar i analitzar el que és la vida quotidiana.

Coincidint amb el treball del feminisme de la dècada dels 80, d'indagació en grups de dones sobre el propi

jo –etapa anomenada de la “autoconsciència”–, geògrafs, arquitectes, urbanistes, sociòlogues, psicòlogues, etc. van començar a indagar sobre els continguts de la vida de cada dia de les dones, als nostres barris, pobles i ciutats.

Des que s’aixeca al matí fins que se’n va a dormir, una dona què fa?

Aquí s’evidencia que hi ha molts tipus de dones, naturalment: casades, solteres, joves, grans, sanes, malaltes, de diferents tipus de renda, d’educació, d’ètnia. Cada una organitza el transcurs del dia d’una manera diferent. Tanmateix, hi ha una sèrie d’accions, de funcions, d’itineraris, de moviments, de sensacions, de situacions, de vivències, que en diferents moments la faran totes, disposada en el temps i en l’espai de diferent manera (tret de les que pertanyen al sector de renda alta que tenen contractada una ajuda domèstica quotidiana): portar criatures al col·legi o guarderia, anar a comprar productes de consum diari, portar la gent de casa al metge, fer gestions administratives, procurar el manteniment de la llar, fer tasques de neteja, rentar i planxar roba, cuinar, cosir, ocupar-se de les activitats extraescolars de les criatures.

Avui dia la parella comença a compartir algunes d’aquestes tasques, però les estadístiques mostren que el desequilibri encara és molt gran.

A més a més, moltes d’aquestes dones tenen una feina remunerada. A Catalunya la taxa d’activitat de les dones és del 65,51% i la d’ocupació del 57,87%.¹⁶

Anar a la feina també forma part de la vida quotidiana, i fer esport, jugar, relaxar-se, anar al cine, al teatre, i

en general l'esbarjo, l'oci i la cultura. Encara que es puguin fer de manera esporàdica o no quotidiana, també es consideren activitats diàries.

Les tasques relacionades amb la gestió domèstica esdevenen, doncs, funcions urbanes que lluny de ser invisibles han d'incorporar-se als continguts primordials dels assentaments urbans. Són les que fins ara s'han anomenat tasques de cura. I així com les persones que són l'objecte d'aquestes cures s'han anomenat fins ara persones dependents (criatures i joves, persones malaltes, persones grans o amb minusvalideses), de fet el col·lectiu principal d'aquestes persones "dependents" són precisament els homes. La sociologia comença a canviar el concepte de dependència pel d'interdependència.

El marc espai / temps en què es desenvolupa la vida quotidiana és el de les aglomeracions urbanes (barris, districtes, ciutats, pobles i els seus territoris) durant les vint-i-quatre hores del dia. Una idea important per a la concepció de l'entorn físic és la de considerar els espais urbans com a llocs i recorreguts; és a dir, cal considerar, a més a més dels llocs, els moviments de la gent, els desplaçaments de persones i vehicles. Així, el marc de vida es considera format per llocs o espais i xarxes viàries per als desplaçaments.

L'entorn físic es contempla en les seves escales dimensionals, a vegades anomenades *micro*, *meso* i *macro*⁷ o altres vegades espai domèstic o laboral, espai urbà, barri, districte, poble i ciutat.

El marc espai / temps és utilitzat especialment pels treballs de la "geografia del temps" i pels projectes d'or-

ganització del temps urbà desenvolupats extensament a moltes ciutats d'Itàlia, com Roma, Nàpols, Venècia, Bolonya..., dels quals es parlarà més endavant.

L'anàlisi de la vida quotidiana i la consegüent presa de consciència fan pensar en l'objectiu de millorar-ne la qualitat.

Quan s'analitzen els models de vida quotidiana s'observa que varien molt segons que siguin vides urbanes o suburbanes. Al món occidental, els últims 40 anys la vida quotidiana de les dones ha canviat bastant, sobretot per la seva incorporació al treball remunerat. La immigració ha provocat també el fenomen de la diversitat cultural en molts pobles i ciutats i, per tant, l'aparició d'altres dones amb comportaments i tradicions diferents i altres problemes de visibilització i integració. També s'ha produït una polarització centre / perifèria i un distanciament més gran entre nivells de renda, que grava els nivells més baixos i per tant grava més les dones, perquè la pobresa és majoritàriament femenina.

Ja deia el 1983 Dolores Hayden, referint-se al context nord-americà –model de desenvolupament al qual tendeix una gran part de les nostres ciutats–, que la vida d'una mestressa de casa i mare de família a temps complet, que visqui en un apartament del centre, a pocs passos de les botigues, restaurants, oficines, parcs i serveis públics, és incomparablement diferent de la dona que passa els seus dies en un xalet d'una urbanització de la perifèria de la ciutat. La separació de funcions urbanes obliga les mestresses de casa a l'aïllament i a l'avorriment. A més a més, la seva feina d'anar a com-

prar, ocupar-se de les criatures, portar-les al col·legi, a l'activitat de les tardes, als entrenaments esportius o al metge, és molt més fatigant i costós en termes de temps i diners. I la dona que treballa, en la mesura en què té la responsabilitat quasi absoluta dels fills i dels altres membres de la família, és doblement penalitzada per la separació entre les funcions urbanes, que molt sovint redueixen les seves oportunitats de treball a contractes escassos i de baixa retribució, o es veu obligada a travessar cada dia la ciutat d'un costat a l'altre, en un recorregut que va de casa al col·legi, al treball, al supermercat, a l'escola, a casa, etc.¹⁸

Així, doncs, la gestió de la vida quotidiana no es produeix només a l'interior de les parets que conformen l'habitatge. És també un conjunt d'activitats, comportaments, sensacions i experiències que es produeixen a l'espai públic, a l'espai fins ara considerat d'ús masculí.

Com afecta l'entorn construït en les dones

Com observen moltes anàlisis feministes, les dones saben que l'espai urbà no els pertany. Elles no es troben de gust en determinats llocs, no passen per determinats carrers, no van a determinats barris, no utilitzen determinats mitjans de transport o no usen segons quins equipaments o serveis. Saben que estan excloses de determinades àrees de les ciutats especialment a certes hores. Tenen limitada la seva llibertat d'anar i tornar a/de molts indrets, per manca de seguretat. Aquesta sensació també la tenen les persones grans. Com analitza Jane Darke,¹⁹ la ciutat és un espai de propietat

patriarcal. Ella fa una ràpida descripció històrica de la dominació masculina de l'espai públic i observa que el domini l'exercien abans els grups masculins de les classes dominants: "Hi havia menys motius perquè les relacions patriarcals fossin prevalents en les famílies sense propietats. Quan la vida de la família depenia de vendre la pròpia força de treball, és possible que la contribució de les dones fos tan important que el seu estatus pogués ser quasi igualitari".²⁰ I ara l'exclusió de les dones de l'espai urbà es fa de maneres més difícils de combatre, perquè són més complexes, més subtils, més inconcretes. Podem observar que en determinats barris i a segons quines hores del dia o de la nit, les dones rarament van soles, se les veu en grups, mixtos o de dones soles.

"L'entorn urbà transmet constantment missatges a les dones perquè sàpiguen quin és el seu lloc".²¹ Aquests missatges van des dels espais publicitaris de les cadenes de TV, fins als anuncis que no fan altra cosa que reforçar els estereotips amb imatges d'aparent modernitat. Arreu continua la imatge de la dona com a objecte i com a mercaderia. El patriarcat que s'expressa en l'entorn urbà amb les armes més ferotges de la iconografia publicitària al servei del desenvolupament econòmic no deixa d'utilitzar la imatge de la dona com a objecte de l'home. L'objecte constant del desig s'ha incorporat a l'àmbit públic, per a provocar una atracció al consum amb el constant record als homes que la dona i l'espai públic són de la seva propietat. Això, lluny de dissuadir de la violència, crea condicions per a propiciar-la.

Divisió de rols, divisió d'espais, zonificació dels usos del sòl

La societat patriarcal va dividir els rols dels homes i les dones en la vida quotidiana a partir del segle XIX d'una manera molt contundent. Mentre la producció de béns es feia a dins de l'àmbit de la casa familiar, tots els membres de la família hi participaven. I encara que les dones fossin les responsables principals de la cura, el fet que també treballessin a la producció (o a l'agricultura) la divisió dels rols no era gaire precisa. Amb la revolució industrial, l'aparició de fàbriques on es produïen o manufacturaven productes va requerir mà d'obra de persones que van haver d'"anar a treballar" fora de l'àmbit domèstic. Això va propiciar que en determinats sectors de la burgesia (no a les classes de rendes baixes, on les dones sempre han treballat dins i fora de casa, encara que els sous fossin més baixos per a elles) es fes una clara divisió de rols. Els homes van acudir en massa a les fàbriques, i també les dones, però no les de classes benestants, que es van quedar a casa.

Els primers estudis de planificació urbana a Anglaterra es fan amb la consideració del model burgès de família, on els homes tenen un treball remunerat i han de sortir de casa i anar a treballar, mentre que les dones es queden a casa per a tenir cura dels membres de la família, que a més a més llavors era molt nombrosa. Per organitzar el caos en què es van convertir les ciutats per l'afluència de persones que hi anaven a viure, es va intentar racionalitzar-ne el creixement. Es va establir un model de planificació del desenvolupament urbà basat en la classificació de les activitats de les

famílies i de les seves necessitats, que es disposaven separatament o disgregadament pel territori. Això va donar lloc a la disposició dels usos del sòl anomenada zonificació. Aquest recurs, que va adquirir valor universal amb la Carta d'Atenes del 1932, va fonamentar el model de desenvolupament urbà als països del món occidental. Ha perdurat durant tot el segle xx amb la consegüent agudització de la separació dels rols de gènere, l'augment de la desigualtat de poder, l'opressió i la destrucció de la cohesió social.

Com diu Iris Marion Young²² la separació territorial entre els llocs de treball i els de residència aparta la gent que treballa dels interessos dels comerciants i dels consumidors, encara que tots ells habitin un mateix barri. Mentre els buròcrates privats i públics construeixen la seva visió panoràmica que abasta regions senceres, els ciutadans i ciutadanes no estan en condicions de promoure una acció col·lectiva incisiva, perquè la separació entre casa i treball els impedeix de tenir una visió global.

La separació territorial entre els llocs d'habitació i els centres comercials, els serveis i equipaments, les àrees industrials, els espais de cultura, oci i esbarjo tenen conseqüències penalitzants específicament per a les dones i especialment per a les dones amb criatures, per la dificultat de fer la doble tasca de gestió de la vida quotidiana i el treball remunerat havent de recórrer grans distàncies.

Els estereotips de gènere

El model de zonificació, és a dir, l'organització del territori per àrees separades d'usos del sòl, no surt única-

ment per objectius de racionalitat. Es basa sobretot a pensar la societat dividida entre homes i dones amb papers estereotipats: els homes, amb un treball remunerat, aporten la sustentació material i van de casa a la feina; les dones són vistes com a mestresses de casa, s'ocupen de l'atenció de la família i els seus moviments pel barri i la ciutat no són considerats rellevants.

Ja a l'inici del creixement de les ciutats comença la separació de les funcions i la suburbialització a gran escala. La divisió de rols segons el gènere i la separació entre la llar i el lloc de treball es dona a tots els assentaments urbans d'Europa. Encara que moltes dones tinguessin un treball remunerat a més a més de ser mestresses de casa, el seu paper era vist únicament com a cuidadores de la llar pels urbanistes i altres persones que intervenen en la transformació de la ciutat. De fet, la manca d'equipaments i serveis comuns per a les tasques d'atenció obligava que en cada família almenys una dona s'ocupés d'aquestes tasques.

El que és sorprenent és que el mètode de la zonificació sigui encara vigent els nostres dies, que les dones s'incorporen cada vegada més al treball remunerat, les famílies són nuclears, de pocs membres, i representen només la meitat o menys dels grups de convivència, la desocupació és important i fa que molts homes s'ocupin de les tasques domèstiques, han augmentat –encara que en calguin molts més– els equipaments i serveis d'assistència (guarderies, centres per tercera edat, clubs de joves, clubs d'esports i d'esbarjo, centres sanitaris, etc.) i les dones s'han incorporat massivament als estudis i a l'ús dels espais urbans.

Les àrees d'ús diferenciat a les ciutats que han crescut ràpidament la segona part del segle xx estan connectades per xarxes de transport privat i públic que també han estat concebudes amb la visió dels estereotips de gènere, per portar els homes als llocs de treball. Els moviments de les dones, o més precisament els que s'han de fer per al compliment de les tasques de la vida quotidiana, no són tinguts en compte. Aquests són moviments polièdrics, mentre que els primers són lineals. D'aquesta manera les xarxes connecten el centre amb les perifèries i no les perifèries entre elles, o connecten segons quins serveis amb les àrees residencials, però no connecten serveis i equipaments i residència.

L'última característica apareguda als assentaments urbans del món occidental és la diversitat. La ciutat sempre ha estat el lloc de les oportunitats tant laborals i professionals com culturals, de diversió i d'esbarjo, així com de construcció d'identitats pròpies. També per a les dones és teòricament un lloc d'exercici de la llibertat i de la construcció de mediacions, d'espais de relació i solidaritat i de xarxes de dones.

A les últimes dècades a Catalunya la diversitat també es dona per l'arribada de persones d'altres ètnies i cultures, seguint la tònica del fenomen de la immigració igual que als altres països de l'Europa desenvolupada. La separació cada vegada més gran de nivells de renda crea una polarització que repercuteix en la qualitat de vida de moltes àrees del centre urbà i de determinades perifèries. Àrees que poden ser vitals i animades per la barreja social esdevenen difícils de viure quan la majoria dels residents són pobres, no tenen feina i divaguen

pels carrers. Llavors augmenta la delinqüència i la diversitat ètnica es transforma en tensió racial.²³

Seguretat i sensació d'inseguretat de les dones a les ciutats
Aquest tema ha esdevingut primordial als estudis de dones dels últims anys degut a la més gran visibilització de la violència domèstica, a la constatació que la separació de l'esfera domèstica de la pública no és real en la vida d'avui i a la degradació d'alguns barris de les ciutats, així com a la no-resolució del repte de la immigració.

Ja és habitual que l'espai públic se'l facin seu els homes i que les dones no s'hi trobin de gust. Al *Manual de recomendaciones para una concepción del entorno habitado desde la perspectiva de género*, publicat per la Fundació Maria Aurèlia Capmany el 1998, es va introduir el tema de la seguretat a les ciutats, en un capítol que deia que la seguretat de les dones a les ciutats és l'expressió d'una societat que es respecta. Que l'espai no és neutre i que hi ha una clara connexió entre el disseny urbà i la violència envers les dones. S'hi deia que els espais que fan por són el motiu pel qual moltes dones limiten la seva llibertat de moviment i, per tant, restringeixen l'ús de la ciutat. Això vol dir que moltes parts i indrets de la ciutat es converteixen en illes, llocs inaccessibles.

Les dones limiten els seus desplaçaments i activitats pel sentiment d'inseguretat, tenen por de sortir perquè tenen por de ser agredides al seu mateix barri, per exemple, de vegades, al vespre. Tanmateix ho han assumit com un fet natural. Ho accepten a vegades inconsistentment.

Com diu David Yansenne, director d'operacions de la Gendarmerie de Brussel·les, a les dones els falta la llibertat d'anar i tornar, eviten determinats llocs, no es mouen determinades hores.²⁴ La llibertat d'anar i tornar està estretament lligada al concepte d'espai públic, que és l'espai urbà on es concentra gran part de la població. A les nostres cultures occidentals, ja des dels grecs i romans, l'espai públic ha estat un indret de trobada, i ara ha de ser lloc de presència d'individus i grups socials diferents en un exercici ple d'urbanitat i de democràcia.

L'accés de les dones als espais públics de la ciutat va en paral·lel al seu accés als llocs públics de representació política, als llocs de decisió.

La violència feta sobre les dones és sens dubte la revelació més flagrant de les desigualtats entre homes i dones, que travessen segles, cultures i civilitzacions. Els missatges quotidians donats a les dones perquè prenguin mesures per a protegir-se fa que aquestes perdin confiança en elles mateixes i que creguin que la seva seguretat depèn de la disminució dels riscos que prenguin, a costa de la limitació de la seva llibertat de moviments.

Els conceptes de seguretat i de sensació de seguretat estan íntimament relacionats amb el concepte d'habitar, és a dir, habitar comporta, com una de les seves dimensions, la de sentir-se segur, tranquil, en un espai.

Hi ha determinats llocs a la ciutat on es coneixen casos concrets d'agressions i que, per tant, les dones els eviten; aquesta és una por real a un espai concret. Però moltes vegades, i és el que més sovint succeeix, la

por és difusa. Les dones eviten determinats espais o simplement limiten els moviments o els moments del dia o de la nit que en fan.

El sentiment d'inseguretat costa d'estudiar-lo perquè és difícilment quantificable, reposa en elements emocionals, subjectius i variables. El sentiment d'inseguretat que experimenten les dones és molt diferent del dels homes, i afecta la manera com les dones es fan seu l'espai públic. És fonamental, per tant, relacionar el sentiment d'inseguretat de les dones amb la concepció de les polítiques d'ordenació de l'espai i de planificació urbana.

Soraya Smaoun, experta en seguretat urbana, intenta una aproximació a aquest sentiment. Explicava, al Fòrum de Nàpols del 2001, que la inseguretat de les dones és sexual i física, mentre que en els homes és només física. Les dones temen per la seva integritat. Les dones són vistes per la societat i es veuen elles mateixes com més dèbils i incapaces de defensar-se. El segon element que cita com a explicació de l'elevat sentiment d'inseguretat entre les dones és el lligam que existeix entre la seguretat a l'espai públic i al privat. De les recerques fetes sobre la violència domèstica envers les dones dedueix que les dones que experimenten la violència domèstica consideren tots els homes com a agressors potencials. En aquest cas, doncs, el sentiment d'inseguretat és un indicador del lligam existent entre espai privat i públic. Aquestes dues esferes considerades tradicionalment com separades per la cultura patriarcal no ho estan per a moltes dones, ja que la pretesa seguretat que haurien de tenir dins l'àmbit privat no hi és, i

és precisament en aquest àmbit on són objecte de la violència més gran. Al carrer les dones tenen sensació d'inseguretat, però és a casa on les dones són més víctimes, i això es coneix més des dels últims anys, que la violència domèstica es fa més visible.

Podríem afegir en aquests espais “privats” els llocs de treball, on es practica molt sovint l'assetjament sexual. Quina dona no ha patit almenys una vegada al llarg de la seva vida un moment d'assetjament sexual?

També hi ha un important sentiment d'inseguretat relacionat amb el tema de la mobilitat. A l'entorn de les línies de transport públic, tant dins dels vagons com a les estacions o als espais que hi ha al voltant, les dones desenvolupen un sentiment d'inseguretat.

Segons estudis fets a França, a les ciutats de Lilla i Estrasburg, les dones han indicat alguns factors que desencadenen la por. Els transports públics són llocs on no es respecta l'espai vital, la distància íntima entre les persones (particularment a les hores punta); es troben junts molts individus sense que hi hagi codis morals de cortesia, de respecte als altres; són espais anònims, com els ara anomenats “no-llocs” on no es pot fer res més que deixar-se portar, sense cap continuïtat, que provoquen sentiments d'impotència; espais que pertanyen a tothom i a ningú. Els espais d'espera, o els recorreguts d'accés o de connexió entre línies són particularment insegurs.

Les dones han de negociar dia a dia l'apropiació de l'espai públic, el sentiment d'inseguretat està relacionat amb una funció de control social per a les dones. Una ciutat més segura millorarà les relacions entre

homes i dones i afegirà valors de confort, d'acolliment, de sostenibilitat i, en definitiva, d'habitabilitat.

Reflexió sobre l'arquitectura i el disseny urbà com a factors de seguretat

La primera recomanació de la Conferència Internacional d'Autoritats Locals i Regionals organitzada pel Consell d'Europa a Erfurt, Alemanya, el febrer de 1997, va ser "que les autoritats locals i regionals a Europa desenvolupin plans integrals per a la prevenció del crim, involucrant-hi contínuament la gent, de manera que la prevenció del crim sigui una política habitual de les autoritats locals". La Conferència d'Erfurt es va pronunciar també sobre aquest punt dient: "Cal promoure la col·laboració entre la policia i els dissenyadors professionals i assegurar que els oficials de policia estiguin especialment instruïts per jutjar les relacions entre crim i entorn edificat."

En molts països d'Europa comença a haver-hi col·laboracions entre especialistes dissenyadors, arquitectes, planificadors urbans i experts en criminologia. Col·laboracions que recolzen en hipòtesis sobre les interrelacions entre l'entorn físic i el comportament humà. Avui ningú no nega que el planejament urbà i l'arquitectura tenen una influència sobre el comportament o els sentiments de les persones, i per tant també tenen influència sobre el crim i la por del crim, perquè repercuteixen sobre el comportament tant dels agressors com dels vigilants, siguin aquests la policia o siguin els mateixos habitants. I també influeixen sobre les persones que són víctimes potencials del crim o de la por del crim.

Molta de l'arquitectura, i per extensió d'una part de l'urbanisme que s'ocupa de projectar els espais públics, les places, els parcs, etcètera, s'ha preocupat més dels aspectes artístics que dels de sentit comú. De vegades l'arquitectura que es considera racional utilitza un llenguatge extremadament simple, materials freds i formes abstractes, de tal manera que impregnen l'ambient d'un caràcter impersonal, anònim, tan internacional i tan allunyat de l'esperit del lloc on s'ubica que provoca comportaments agressius en les persones emocionalment més inestables per motius socials complexos.

En aquest entorn anònim, agreujat per la massificació i per la manca de recursos i d'oportunitats de formació i de treball de moltes persones, especialment joves, s'hi afegeix aquest mal ús de l'abstracció arquitectònica, que produeix espais en teoria asèptics i funcionals, però que per a aquests joves als quals ni l'estructura de la societat ni la de l'entorn ofereix l'equilibri necessari per desenvolupar la seva vida, esdevé la gota que omple el vas. Per a la construcció de la personalitat d'aquests joves, que estan mancats d'estímul per afrontar la vida, que estan carregats de sentiments de frustració i que estan mancats de tot tipus d'afecte cap al seu entorn, els murs de formigó es converteixen en el suport del seu odi, de les seves pròpies pors o del seu avorriment. I aflora el vandalisme.²⁵

Els punts sensibles respecte al sentiment d'inseguretat han augmentat en moltes ciutats europees pels motius exposats. Com per exemple a Barcelona, on, per bé que s'hagin fet moltes millores parcials o s'hagin pres un cert nombre de mesures, augmenten les agres-

sions. Barcelona, una de les ciutats considerades més agradables d'Europa, té entorns on la degradació social sembla que vagi més ràpidament que la rehabilitació dels barris. Això pot ser en part degut al fet que possiblement en els processos de rehabilitació no s'hagin considerat degudament els factors de seguretat i sensació de seguretat, entre altres coses.

Serà convenient, doncs, d'iniciar un procés de treball, que lògicament hauria de desenvolupar-se al llarg de molts anys, sobre la seguretat urbana i la configuració física de l'entorn construït, comptant amb la col·laboració de tots els agents socials i polítics de la transformació de la ciutat.²⁶

L'escala macro: la ciutat configurada per i per als homes

El model de ciutat americana és el de la ciutat dispersa, extensa, que es dilata en el territori. Els suburbis es poden estendre fins a més de 100 km del centre urbà. Sense arribar a aquests extrems, les nostres ciutats s'han anat desenvolupant seguint aquest model de dispersió, a expenses del territori rural i a desgrat de les llargues distàncies entre residència, lloc de treball i equipaments. Oriol Nel·lo parla del fenomen de dispersió en analitzar el creixement de la ciutat de Barcelona, malgrat el seu tret característic històric de compacitat. "El procés d'urbanització ha entrat així en una nova fase, caracteritzada no per la concentració sinó per la difusió de la població i les activitats sobre el territori".²⁷

Les dones són les més penalitzades per aquest fenomen, perquè han d'estar molt de temps en moviment

per acomplir les tasques de la vida domèstica. En primer lloc, els planificadors han concebut les xarxes de transport públic per resoldre la comunicació casa - treball pensant que l'home és el que surt a treballar mentre la dona es queda a casa, i oblidant les connexions entre residència i equipaments, per exemple. En segon lloc, les comunicacions es fan prioritàriament amb vehicle privat, que és utilitzat majoritàriament pels homes (en un 75-80%). Les dones es mouen més a peu i agafen els transports públics, que són insuficients; es desplacen més que els homes perquè van a tots els llocs necessaris per al compliment de les tasques quotidianes, en uns recorreguts que són més aviat polièdrics o aleatoris –de casa a l'escola de les criatures, a la feina, a les botigues, al metge, a deixar l'avi al centre de dia, a una gestió administrativa, i de retorn a casa.

La mobilitat per mitjans privats es fa necessària, doncs, en aquest model de ciutat dispersa i mancada de xarxes de transport públic, amb els consegüents problemes de contaminació del medi i els problemes de salut, que també afecten majoritàriament les dones.

Les solucions verdes o ecològiques, com la d'anar amb bicicleta, tampoc resolen els problemes perquè, com diuen les dones britàniques, els joves ciclistes, vestits de licra i màscares antivent, tenen comportaments altament arrogants i agressius, com molts homes conductors de cotxes. Passar del cotxe a la bici és més verd, però no necessàriament menys sexista.²⁸ El disseny mateix dels carrils bici mostra moltes vegades la incompatibilitat amb les persones que van a peu i la poca importància que se'ls dóna. I les propostes de restric-

ció de l'ús del cotxe també perjudiquen les dones, perquè són mesures que no tenen en compte l'ús que en fan per a les tasques quotidianes d'assistència, que es consideren menys importants.

L'escala intermèdia: el districte i el barri

La feina de la compra diària és una altra activitat que fa que la frontera entre l'esfera privada i la pública s'esvaeixi. Tradicionalment es feia la compra cada dia al barri i a peu. Actualment es fa una gran part de la compra els dissabtes amb vehicle privat, la dona sola o acompanyada pel marit, als grans supermercats o hípers situats en determinades àrees dels barris o a les perifèries de les ciutats. Alguns homes s'han incorporat a la tasca de la compra domèstica, o bé perquè comencen a practicar el fet de compartir o be, moltes vegades, perquè estan a l'atur. Tanmateix encara són moltes les dones que van amb el seu carret al mercat o als comerços del barri, sobretot les dones grans o les que no treballen en una feina remunerada i/o les que tenen un baix nivell de renda.

Afortunadament a Catalunya no tenim les "ciutats noves" a la manera de les que es van construir a França o Anglaterra cap als anys 60 i 70. Tanmateix hi ha molts barris de la mateixa època que no tenen serveis, botigues ni mercats, ni altres equipaments. Els urbanistes, des de la seva perspectiva, que contempla sols la vida dels homes que hi van només a dormir, els han anomenat "barris dormitori". Però per a moltes de les dones que hi viuen són el seu barri de tot el dia, un barri mort, sense vida, del qual han de sortir si volen

fer qualsevol de les seves habituals tasques domèstiques.

Altres barris també s'han anat especialitzant amb el creixement de les ciutats, de manera que tenen serveis i equipaments de determinat tipus, si bé els manquen tots els altres. Nel·lo observa com el centre de Barcelona “s’ha caracteritzat, fins als nostres dies, per la complexitat de funcions que hi radiquen. Així, com correspon al patró tradicional d’urbanització de les ciutats mediterrànies, en el centre metropolità han conviscut tradicionalment els usos residencials, les activitats productives i els serveis”.²⁹

La indústria va ser la primera a deixar els centres urbans per instal·lar-se en polígons especialitzats. També és palès l’increment als barris de les dotacions de serveis (en particular el comerç destinat a les persones i a la llar), però la majoria d’intervencions s’han fet fora dels nuclis urbans.³⁰ Aquesta tendència a l’especialització perjudica especialment les dones, que necessiten, pel tipus de vida que porten, una major complexitat o barreja de funcions “per a reduir els desplaçaments, incrementar la seguretat, augmentar els recursos i afavorir la interrelació entre els habitants. Per dir-ho breument, la complexitat és un factor positiu per a la *convivialitat* de la vida urbana”.³¹

D’aquesta difusió de la població, de les activitats sobre el territori i de l’especialització de les àrees en usos específics se’n deriva també una segregació dels grups socials segons el nivell de renda. Segregació que es reflecteix en contrastos entre els barris de les grans ciutats i entre els municipis de les corones metropolita-

nes.³² Els barris crescuts al voltant de les ciutats, tant si són concentrats com si són dispersos, no responen a les necessitats i a la manera quotidiana de viure de les dones. Encara que no hi ha un model ideal d'agrupació residencial que vagi bé a totes les dones, degut a les seves diferències (n'hi ha que s'estimen més l'habitatge unifamiliar amb jardí, d'altres la casa unifamiliar en filera, unes altres el pis en un edifici...), els problemes de densitat, d'alçades i volumetria dels edificis, de la pobresa dels equipaments i serveis, de la manca d'integració de les funcions, de la poca qualitat del paisatge urbà, del disseny equivocat dels espais públics i de la manca de transports públics, són comuns a tots els models.

L'escala micro: els espais urbans

Els carrers i les places no es contemplen pensant en les persones que van a peu. A l'espai urbà és difícil orientar-se i identificar-se, no se sent la pertinença al lloc. Falta continuïtat, varietat i unitat, visibilitat o lectura clara de la ruta, és a dir, sensació de seguretat. Amb el desenvolupament lliure de la construcció s'ha destruït una part de la memòria històrica i del *geni* dels llocs. Molts barris nous manquen d'una imatge que els doni personalitat, són ambigus, anodins. Els fets de la història de les dones i de les cultures en l'entorn urbà, però, han contribuït a la producció de l'espai i a la construcció dels llocs, i per tant han de ser tinguts en compte.

Molts espais urbans, equipaments i serveis no són fàcilment accessibles per a les persones amb cotxets o carrets de la compra, o per a les persones amb discapa-

citats. Moltes voreres són impracticables amb cotxets de criatures o carrets, o són ocupades pels cotxes o per elements del mobiliari urbà, arbres, pilones, cabines, etc.

Encara hi ha grans dèficits d'il·luminació a molts espais dels barris, i per bé que en conjunt les ciutats emanen a la nit una quantitat d'energia lumínica considerada desmesurada pels ecologistes, aquesta energia no està ben distribuïda o està distribuïda en funció d'objectius comercials i no funcionals. Per exemple, es despèn molta energia il·luminant les vies de trànsit rodat que ja estan il·luminades pels fars dels mateixos vehicles, en comptes d'il·luminar les voreres i les parts del terra per on circulen les persones.

Un concepte sobre el qual caldria reflexionar és el del *genius loci*, l'esperit del lloc, un concepte d'origen grec que fa referència a característiques inespecífiques que fan d'un paisatge o d'un ambient un lloc màgic.³³ Abans, les intervencions sobre l'entorn és feien d'acord amb l'esperit del lloc. El paisatge influïa sobre els individus, sobre la seva sensibilitat, i així els habitants varen transformar la natura respectant-la, respectant l'esperit del lloc. Això es pot veure a ciutats com Roma, Praga o Sevilla, i, a Catalunya, a Girona, Montblanc o Guimerà.

Aquest sentit del geni del lloc, que en molts casos s'ha perdut, es podria tornar a recuperar mitjançant la intervenció de les dones a les ciutats. Les dones són més capaces de ser sensibles a la qualitat enfront de la quantitat, al valor de les preexistències ambientals i de la memòria històrica, i no es deixen enlluernar per

intervencions monumentals. L'esperit del lloc s'ha de sentir no com una força estàtica lligada al record, sinó com un element dinàmic, una construcció constant de la personalitat del territori.

El concepte de monumentalitat també s'ha d'analitzar, perquè moltes vegades és el motor d'intervencions grandioses a la ciutat, que són excessives o inútils, o representen exclusivament l'ego d'un individu determinat. Es pot analitzar com s'ha utilitzat l'arquitectura per reforçar prototipus de privilegi.

L'espai físic que habitem

L'espai físic que habitem l'ocupem com a ciutadanes i ciutadans tant a l'àmbit domèstic com a l'àmbit públic, és el marc de la nostra vida quotidiana. L'espai l'utilitzem per a realitzar activitats concretes i el sentim amb els cinc sentits.

La concepció tradicional essencialista de l'espai el defineix com el lloc que ens acull, ens orienta, ens permet de desenvolupar la nostra identitat, la nostra personalitat; en definitiva, com una dimensió de l'existència. Tanmateix, les dones en general tenim una dificultat real per a estar a gust en moltes situacions vivencials en les quals ens trobem al llarg de la nostra vida. La correspondència entre espai físic i lloc, que com a embolcall ens procura l'entorn desitjat, es posa en crisi des de la perspectiva del feminisme.

“Habitar” significa, segons molts filòsofs, estar en pau en un lloc protegit. Implica tenir un lloc. Es pot entendre de dues maneres: o bé tenir un sostre sobre el cap i un determinat nombre de metres quadrats a la

teva disposició (interpretació materialista, quantitativa), o bé tenir una relació psíquica amb un lloc, sigui un tros de camp, un carrer d'una ciutat o una casa. Aquesta és una interpretació qualitativa, i en aquest sentit habitar és una característica fonamental de tots els éssers humans.³⁴

Segons Heidegger, “habitar” és una part de l'existència, una dimensió d'ésser-en-el-món. Amb el fet d'habitar un lloc s'ha establert una relació significativa entre un ésser humà i un ambient o un indret determinat, i també és un acte d'identificació, és a dir, de reconeixement, de pertinença en aquell lloc. Habitar és també una forma d'inserir-se en el món i de reconèixer-se.³⁵

D'acord amb la interpretació feminista del fet de ser dona, podríem dir també que “habitar” és una dimensió del fet de ser-dona-al-món. Però també el fet mateix de ser dona pot representar-se a partir de l'experiència de ser-dona-al-món, tal com ja es formula des del feminisme modern. Simone de Beauvoir recull aquesta idea quan diu que “una dona no neix, es fa” o que “la dona no és una realitat estàtica sinó un esdevenir”.³⁶ Així, “habitar”, per a les dones, és més aviat una dimensió de l'experiència sobre l'entorn.

La concepció antiessencialista elaborada per una part de la geografia feminista dels 90 reformula aquesta associació del sentit del lloc vinculant-la a la nostàlgia i el record. Argumenta que la idea de l'espai o del lloc com a confort de l'ésser es pot rebatre per la idea d'espai com a lloc per a construir el projecte personal o col·lectiu del fet d'esdevenir –amb la idea de progrés

o desenvolupament–, que és paral·lel al projecte feminista de la construcció del “jo”.

Una manifestació artística d'aquesta idea es troba a l'obra de Niki de Saint Phalle, recentment exposada a la Fundació Miró de Barcelona (2004-2005). Les grans escultures de dones o *Nanas* de Saint Phalle encarnen totes les varietats de clixés estereotipats femenins. El màxim exponent és *Hon* (1966), una mena de deessa mare, una geganta, que està estirada amb les cames obertes en posició de parir. *Hon* esdevé un edifici cultural amb la porta allà on és el sexe, per la qual porta hi accedeixen les persones que la visiten, metàfora del clàssic desig de tornar al ventre de la mare. *Hon* encarna la nova feminitat, obre la via per a una nova visió de la dona: l'interior contenia diferents representacions de la cultura i des del cim del ventre els espectadors podien contemplar els voltants, com a metàfora d'un nou punt de vista del món orientat a partir de la dona.³⁸

Per una altra banda, el sentit de la identitat s'interpreta com una construcció de l'home que necessita marcar-se uns límits, un entorn en contraposició a la mare, establir el sentit de si mateix, una construcció de la identitat com a diferenciació de “l'altre”.³⁹ Per S. Hall la identitat del lloc es produeix sempre i de manera contínua.⁴⁰ La memòria no s'ha d'utilitzar en un sentit nostàlgic, sinó en el sentit d'il·luminar i transformar el present.⁴¹ La identitat és pensada en termes d'articulació de les relacions socials, en les quals una persona o un grup s'involucra i que permeten la construcció de les diferents aliances polítiques.

Hem dit que l'espai i el lloc contribueixen a la construcció de les relacions de gènere. Des del significat simbòlic de l'espai i del lloc i els missatges de gènere que transmeten, fins a les exclusions degudes a la violència contra les dones, els espais i els llocs reflecteixen les maneres en què el gènere és construït i entès.⁴² Per exemple, la limitació de la mobilitat de les dones, en segons quins contextos culturals, és una important forma de subordinació. La limitació de la mobilitat, el confinament en determinats llocs i la manipulació de la identitat són fenòmens relacionats.

Un aspecte evident del control de l'espai i de la identitat (com ara el fet de voler confinar les dones a l'esfera domèstica) està relacionat amb la distinció que s'ha anat definint dins la societat entre el públic i el privat.

La construcció de la llar com un lloc propi de la dona, el lloc de la mare, un lloc dotat de les característiques d'estabilitat i seguretat, va ser un concepte idealitzat per la cultura del segle XIX. Tanmateix, les experiències de les dones porten a formular altres consideracions com: "La llar no és només un lloc, és el lloc que possibilita perspectives variades i sempre canviants, un lloc on es descobreixen noves maneres de veure la realitat, les fronteres de la diferència. Es confronten i s'accepten dispersions i fragmentacions com a part de les construccions de l'ordre d'un nou món que revela més plenament on som, qui podem esdevenir..."⁴³

D'altra banda, l'ésser humà, per la seva condició d'animal que es mou, recorre camins d'un lloc a l'altre amb la possibilitat de quedar-se en un lloc determinat o d'anar-se'n. La dialèctica dels recorreguts i dels punts de partida

i d'arribada, juntament amb la nova concepció de l'espai i de la identitat, formen la trama que l'arquitectura, la planificació urbana i el disseny dels espais configuren.

Segons l'accepció quantitativa o funcional de l'espai, s'ha parlat dels seus usos, que s'han definit i s'han distribuït sobre un territori determinat. Segons l'accepció qualitativa de l'espai, s'ha considerat la manera com els éssers humans l'experimenten.

Per a analistes com C. Norberg-Schulz, els éssers humans tenen quatre maneres d'habitar:

- inserir-se a l'ambient o en l'entorn natural o artificial (quan s'està al camp o en un assentament urbà);
- habitar col·lectiu (quan s'està en un espai urbà);
- habitar públic (quan s'està en un edifici públic);
- habitar privat (quan s'està a casa).

Aquesta classificació, que ha servit per a dividir l'entorn en esferes i poder parlar així de cadascuna d'elles ordenadament, correspon a la visió tradicional que separa l'esfera pública de la privada. Tanmateix, ja hem observat com per a les dones les fronteres entre els diferents àmbits són difuses o fràgils. De totes maneres, per a un aprofundiment en l'anàlisi i les propostes en matèria d'organització de l'entorn construït cal considerar uns nivells de lectura, com ara el de l'edificació (habitatge i edifici públic), el de l'espai urbà col·lectiu, el del barri, districte o poble, i el de la ciutat.

L'altra òptica dels assentaments urbans des de les anàlisis de la dinàmica espai / temps

En l'estudi de les relacions espai / temps i gènere l'argument és que la dicotomia espai / temps, junt amb

l'àmplia varietat d'altres dualismes, ha de reflectir i ser part de la constitució, entre altres coses, de la masculinitat i feminitat de la societat sexista en la qual vivim. Hi ha un debat històric sobre la importància de l'espai sobre el temps i viceversa. El temps, la història, s'han relacionat amb la vitalitat, el dinamisme, la motivació, i l'espai amb l'estaticitat, la neutralitat, la passivitat. Dins el feminisme s'han posat en crisi aquests dualismes, així com el de transcendència i immanència. La superació d'aquestes dicotomies ens la dóna la mateixa ciència i la construcció de la noció de societat en un espai de tres dimensions que es mou al llarg del temps. L'espai físic flueix i canvia constantment. L'espai material no és entenedor sense l'espai social que forma una complexa xarxa de relacions simultànies i fluides que s'estenen des de l'àmbit local al global. La planificació urbanística i l'arquitectura dels habitatges, de l'espai urbà i de la ciutat es consideren d'àmbit local, encara que avui el fet local és factor determinant del global.

Aquesta visió sintètica del tàndem espai / temps ha estat adoptada per les dones d'alguns països d'Europa, com Itàlia, per a elaborar una teoria urbanisticopolítica de planificació de les ciutats.

L'organització dels espais de la ciutat incideix directament sobre el temps. La distribució dels serveis i equipaments i la ubicació dels habitatges i llocs de treball condicionen la mobilitat i per tant el temps que s'hi esmerça. Aquests serveis, com ara comerços, institucions públiques, llars d'infants, escoles, biblioteques, centres culturals, museus, centres esportius i d'oci, etcètera, exerceixen de pols d'atracció de fluxos de per-

sones i configuren els esquemes de mobilitat de les ciutats. Les administracions municipals poden coordinar els horaris dels serveis i equipaments.

A Itàlia, un dels primers països de la UE on s'han fet plans del temps urbà, han nascut polítiques sobre el temps, a principi dels anys 90, amb lleis de reforma de l'administració pública. És particularment interessant la que va sortir per a coordinar els horaris dels serveis públics a fi d'orientar-los a les necessitats de les persones que els utilitzen. "Intervenir sobre els horaris d'aquests serveis significa actuar directament sobre el temps que regula les relacions entre les persones, sobre la mobilitat de la gent, sobre l'oportunitat d'entrar o sortir al mercat de treball, sobre la possibilitat de gaudir de la ciutat entesa com a patrimoni col·lectiu [...] Les noves articulacions del temps de treball i els calendaris anuals afavoreixen noves modalitats d'ocupació entre 'temps escollit' i 'temps obligat' (treball remunerat i treball d'atenció) [...] L'articulació entre repòs i activitat, entre oci i ocupació fa també relació amb el desenvolupament sostenible de l'ambient urbà [...] La creixent mobilitat porta les persones a desplaçar-se en els espais a gran escala, entre ciutats, cosa que modifica la tipologia de la població present en les grans ciutats, que veuen augmentar els habitants temporals (comerciants, etc.) al costat dels residents [...] D'altra banda, una nova forma de temporalitat, la temporalitat electrònica, redibuixa la relació entre llocs i el concepte de 'a prop' i 'lluny'".⁴⁴

A Itàlia, les lleis regionals configuren les línies d'orientació i disposen de finançament per a la redacció

de “plans de temps i horaris”. Un instrument bastant recent per a orientar la planificació del temps, anomenat “cronomapa”, ha nascut a Roma a partir d’una recerca conduïda pel Departament de Planificació Territorial i Urbanístic, dirigit per Susanna Menichini, de la Università degli Studi di Roma La Sapienza. També a Nàpols s’ha fet el “Mappa cronografico o cronotopico”, per a l’anàlisi de serveis les 24 hores del dia. I també mapes per a la localització física anomenats “on-off”, que detecten la presència real de les persones en tal lloc i a tal hora. Es descriuen dins l’espai els serveis i els fluxos d’accés de població que creen aquests serveis. A partir d’aquests cronomapes s’estudien les possibles modificacions horàries dels serveis, per tal de dispersar els moments punta d’aquests fluxos.

Els últims anys l’Ajuntament de Barcelona ha fet experiències i propostes sobre el tema del temps a una escala més pròxima, la de les tasques domèstiques. Per exemple, els anomenats “bancs del temps”, que consisteixen en un intercanvi de tasques: oferir una activitat domèstica a canvi d’una altra, entre persones de diferents grups familiars.

Conclusió

Com s’ha vist, la vida quotidiana gestionada majoritàriament per les dones conté els anomenats treballs d’atenció, que són les tasques domèstiques orientades a totes les persones del grup de convivència, familiar o no. Aquestes tasques donen lloc a activitats que formen una xarxa de relacions de tanta complexitat que afecten l’estructura global de la societat.

Els últims deu anys, a partir dels plans d'igualtat de la UE, i en la mesura que s'incorporen els homes a les tasques de cura, ja és ineludible considerar els temes clau de la vida quotidiana com imprescindibles per a la disciplina urbanística.

PRINCIPALS TEMES CLAU

Introducció: L'organització de l'entorn per a la vida quotidiana

No es pot parlar d'organització de l'espai urbà sense posar-lo en relació amb les activitats que hi fan els homes i les dones.

Les dones tenen una experiència diferent de la realitat entre altres coses perquè tenen una relació diferent amb el medi ambient, amb la natura, amb els llocs on es fa la vida, amb l'entorn construït, amb la ciutat, el barri, l'habitatge. La dona és, en general, responsable de l'atenció de tots els altres membres de la família, nens, marit, avis, malalts, i per això es mou en la ciutat per anar a comprar, a portar els nens al col·legi, a portar els malalts al metge, els avis al centre de dia, etcètera, i a més a més va a treballar. És a dir, la dona és la que utilitza més tots els serveis, tots els espais de la ciutat. Per tant, també és la que els pateix més, la que rep més les conseqüències de les llargues distàncies entre els serveis, i entre aquests i l'habitatge; de l'insuficient transport públic; dels horaris dels comerços, oficines, serveis, administracions; de la insuficiència dels serveis i equipaments especialment en àrees perifèriques;

de la manca d'accessibilitat a serveis i equipaments; de la predominança dels vehicles sobre les persones que caminen, que a més a més troben obstacles als recorreguts; dels espais de la pressa, del perill, de la por; de la pol·lució ambiental, tant al medi urbà com al rural. I no té una habitació pròpia per a descansar i estar sola, tranquil·la i protegida.

Els espais habitats són una perllongació del propi cos. Haurien de ser una esfera de protecció enfront de la natura, més enllà del vestit, i haurien de fer que la persona se sentís a gust a dins. Els hàbitats, en general, estan fets de tal manera que els usuaris i en particular les dones i els nens s'hi troben malament, i no solament per manca de recursos econòmics sinó també per les concepcions socials tradicionals aplicades al disseny dels habitatges.

A l'arquitectura s'han concebut models d'espais per a tot tipus de necessitats de la vida quotidiana i del món del treball, de l'oci, de l'esport, etcètera, així com models de desenvolupament urbà. Models que s'han anat configurant al llarg de la història i que es consideren avui veritats universals per a la nostra societat occidental, ja que estan d'acord amb els seus valors generals i en totes les seves dimensions –ètica, estètica, tecnològica, etc. Però a tots els estudis sobre les dones queda clarament constatat i demostrat que el que la societat ha considerat com a valors universals són valors d'una part de la població, que és la masculina. Per aquest motiu cal tenir en compte els valors de l'experiència femenina de la vida quotidiana i crear un hàbitat adequat a la manera com les dones perceben, senten i viuen els espais i el territori.

Les dones no han tingut l'oportunitat d'intervenir en l'entorn edificat ni de construir aquells espais que han de ser també llur hàbitat, excepte en casos extraordinaris. És només ara que a les escoles d'arquitectura de Catalunya aproximadament la meitat d'alumnes són dones. Dones que si reben una formació que tingui en compte els criteris de la diferència sexual podran estar capacitades per a actuar sobre l'espai físic des de la nova perspectiva. Aquestes noves professionals, i d'altres que provenen de disciplines que s'ocupen de l'anàlisi i de la transformació del medi, com ara enginyeres, geògrafes, sociòlogues urbanes, antropòlogues, urbanistes, advocades, etcètera, juntament amb persones del camp de la política i amb la gent que habita als barris, districtes i pobles, podran prendre part en la transformació de l'entorn construït.

L'habitatge

Entre les dones hi ha moltes diferències d'opinió sobre el valor i el significat de l'habitatge com a espai domèstic. L'espai habitacional domèstic és el lloc de ritus, de costums, de tradicions, de representació, lligat absolutament al concepte de família i a la seva evolució al llarg de la història.

Les necessitats i els dissenys de les dones en l'espai de l'habitatge estan sotmesos al rol tradicional o a la voluntat de superar i de transcendir aquest rol. El discurs des de l'experiència de les dones sobre la vivenda ha de revisar i reorientar primer el concepte cultural i després tenir en compte tots i cadascun dels aspectes relacionats amb les dones i la seva dignitat, la seva respec-

tabilitat, la seva intimitat i el seu temps d'oci o descans, així com la redefinició de les tasques de cura i de gestió de la vida quotidiana, tenint en compte que s'ha de procurar el repartiment d'aquestes tasques entre els membres de la família, definida com el grup de persones que habiten sota un mateix sostre.

L'habitatge és l'espai quotidià per a alimentar-se, treballar, descansar, gaudir i procrear, i també per a compartir, estimar, conèixer, col·laborar, comunicar. Tanmateix, pot ser per a una dona l'espai de la submissió, del treball obligatori invisibilitzat, no reconegut, o del patiment, incloent-hi la mort.

El resultat dels estudis i tallers realitzats amb nombrosos grups de dones diverses han portat a poder extreure algunes conclusions sobre les necessitats bàsiques que les dones han de satisfer dins l'espai de l'habitatge.

Els col·lectius familiars diferents dels de la família nuclear són ja de l'ordre del 50% o més. Per tant, cal adequar l'oferta dels habitatges a la varietat dels grups habitacionals; a la possibilitat de compartir les tasques domèstiques; a l'adaptació a les etapes del cicle de la vida o al tipus de tasques que s'hi poden fer (treball reproductiu i també productiu); a les diferents cultures, ètnies, capacitats econòmiques (la major precarietat és la femenina); a les persones amb discapacitats (les dones no disposen d'organització ni de mobiliari flexible per a ser adaptat); als criteris de sostenibilitat (com l'estalvi d'energia, la no contaminació ni l'ús de productes contaminants a la construcció, i que el reciclatge d'escombraries no sigui responsabilitat única de les dones, etc.).

Les persones amb desavantatge social, com moltes dones i joves, han de disposar d'habitatge de lloguer subvencionat a preu assequible, amb una oferta diversificada, àmplia, flexible, durable i sostenible.

Cal un canvi de normativa i d'ordenances per a l'habitatge social i un control més gran de l'habitatge de promoció privada, per a la inclusió dels criteris de diferència sexual.

Les dones necessiten una habitació pròpia (que no sigui ni la cuina ni la cambra dels mals endreços) com cadascun dels altres membres del grup familiar, i a més a més reclamen una habitació plurifuncional per al grup.

La configuració de l'espai físic d'un conjunt d'habitatges pot ajudar a superar la separació de les esferes domèstica i pública –una separació que afavoreix la violència contra les dones–, per mitjà de la creació d'espais intermedis de *convivialitat* veïnal. Els espais intermedis són aquells que estan entre els “espais privats” dels habitatges i els “espais públics” dels carrers i les places. Són espais de fet privats però d'ús comunitari o col·lectiu del veïnat. Per exemple, entre els edificis de moltes urbanitzacions residencials hi ha llocs enjardinats i placetes amb bancs o jocs infantils, i caminets per anar a casa de cadascú sense trànsit rodat. O també són espais intermedis els patis interiors accessibles a grups d'habitatges (com va pensar Cerdà per a l'Eixample de Barcelona). Aquests espais, dels quals n'hi ha molts exemples en àrees dormitori dels anys 60 i 70, en barris suburbials, estan degradats o són pàrquings per als cotxes del veïnat. Són espais reivindicats particularment per les polítiques de gènere.

Les necessitats bàsiques que tradicionalment es llistaven més sovint per a la projecció dels habitatges (i que no sempre han estat satisfetes en el seu conjunt) eren: descans, treball, oci / esbarjo / joc, higiene personal, cuinar i menjar, neteja de la roba (rentar / eixugar (estendre) / planxar), emmagatzemar béns i utensilis i mantenir l'entorn.

Altres necessitats socials de l'habitatge en l'actualitat són:

- Adequar els habitatges a dimensions més adients amb el nombre de persones que els ocuparan.
- Configurar els tipus d'habitatges per a afavorir que es puguin compartir les tasques domèstiques.
- Flexibilitzar el disseny dels habitatges per tal que es puguin transformar al llarg del temps, tant a les necessitats canviants del grup familiar, com al cicle de la vida o al tipus de tasques que s'hi poden fer (treball reproductiu i també productiu).
- Flexibilitzar la configuració dels habitatges públics de lloguer per tal d'adequar la seva distribució interior als diferents tipus de cultures dels grups familiars qui hi poden viure.
- Adequar alguns habitatges a les persones amb discapacitats, amb especial atenció a les dones amb minusvalideses, per a les quals encara s'han d'estudiar temes de distribucions, de mesures i de flexibilitat del mobiliari.
- Aplicar als projectes d'habitatges els criteris provinents de la sostenibilitat (estalvi d'energia, evitar la contaminació i l'ús de productes contaminants...) i tenir en compte un espai per a la selecció de les escombraries.

- Adequar el mercat de la vivenda a les capacitats econòmiques de les persones (som l'últim país d'Europa en oferta d'habitatge públic) i especialment dels joves i de les dones (aquestes són el sector de la població amb més precarietat econòmica).

La planificació urbana i territorial

L'entorn físic es pot mirar també com un territori ocupat per un conjunt d'edificis construïts (espai ple) i per vies de circulació, carrers, places, jardins, parcs, aparcaments... (espai buit).

L'espai ple, a més a més de conjunts d'habitatges, conté edificis comercials, industrials, institucionals, d'equipaments, de serveis; és a dir, espais on la gent treballa en una feina remunerada. La disposició de l'espai ple en el territori condiciona fortament l'organització de la vida quotidiana de totes les persones i provoca efectes positius o negatius a la salut física i mental dels ciutadans i ciutadanes. L'estudi d'aquest espai correspon al que s'entén com a planejament urbà.

S'haurà de repensar la natura i el significat del sòl disponible a les ciutats i al territori, per a reflectir de manera més real l'organització de la vida quotidiana, amb noves distribucions dels usos del sòl. La pluralitat d'usos i la multifuncionalitat dels espais fan una ciutat de distàncies curtes i uns barris dotats de les qualitats de la centralitat, animats, amb control social i dissuasius de violència.

Les necessitats bàsiques per a satisfer una correcta vida quotidiana comporten una disposició dels equips i serveis que impliquin proximitat o reducció del temps d'accés, accessibilitat física i seguretat.

Restablir els límits entre els assentaments urbans i el camp contribuirà a contenir l'extensió edificatòria i a controlar els seus impactes visuals i ambientals. D'altra banda fragments de natura organitzada hauran de configurar una xarxa de verd urbà necessària per a beneficiar la vista, l'olfacte i tots els sentits.

Una nova gestió del territori haurà de controlar els abocaments industrials i els urbans, recuperar les aigües i els espais naturals contaminats i planificar les ubicacions correctes de les noves àrees d'expansió de les ciutats.

El territori, les ciutats, els espais rurals i urbans de vida, treball i relació han de ser reorganitzats per a la diversitat de sexe, edat, salut i cultura, assequibles, accessibles, sostenibles, segurs i adequats a les diferents opcions de vida quotidiana que permetin l'emancipació individual i social.

Una reflexió sobre els serveis per al consum i els equipaments públics

Després de l'habitatge i el treball, les compres, especialment la dels productes alimentaris, és el tercer element més important per a la planificació del territori.⁴⁵

Les últimes dècades del segle xx als barris urbans han anat apareixent grans magatzems i supermercats, que centralitzen els productes alimentaris, i també, a les perifèries de les ciutats, grans centres comercials de tota mena de béns de consum. Els centres comercials urbans a poc a poc han anat ampliant l'oferta amb botigues de tot tipus, cafès i restaurants, activitats d'esbarjo i cinemes. Amb la incorporació de les dones al mer-

cat de treball la tasca de la compra diària ha disminuït, o be la realitzen alguns homes, principalment els que són jubilats o estan a l'atur. Això ha provocat que la compra dels productes de consum quotidià s'hagi desplaçat als grans centres comercials i es faci un dia la setmana, per la parella conjuntament o fins i tot per tota la família.

D'altra banda, la gent jove, a manca de llocs o centres de trobada, es concentra als nous centres comercials de l'extraradi, on troba anonimat i llibertat i al mateix temps es veu abocada a comprar els productes de moda. Per als uns i els altres aquests espais privats col·lectius del consum esdevenen els nous temples de l'activitat recreativa dels barris i de les perifèries. Per regla general aquests centres estan mal dotats de serveis, especialment per a les dones i els bebès, tema que ha esdevingut una demanda de primer ordre d'alguns col·lectius de dones a Anglaterra, com també als espais oberts públics, i als parcs i jardins.

Com a conseqüència de tot això, els mercats tradicionals dels barris i dels pobles –que van ser llocs específics de trobada de les dones, igual que el safareigs públics ara desapareguts– han entrat en crisi i la vitalitat dels barris i dels pobles ha disminuït.

Segons Greed, diferents estudis a la Gran Bretanya mostren que les dones han identificat uns objectius polítics per a adequar la feina, la mobilitat i el desenvolupament personal amb la cura de les criatures, la compra i l'esbarjo. En primer lloc, la reducció de la necessitat del temps de transport amb l'augment de la barreja d'usos a les àrees residencials. En segon lloc, proveir

una major distribució d'equipaments petits i familiars, barrejats amb botigues i locals d'esbarjo, és a dir, una ciutat multinucleada en la qual cada nucli sigui com una petita ciutat integrada. En tercer lloc, un millor transport públic, molt necessari també per a les dones de l'àmbit rural. Finalment, les polítiques de planejament de les dones estan en contra dels grans centres comercials als afores de les ciutats, dels nuclis d'habitatges dispersos i dels suburbis de les perifèries. És a dir, estan en contra del model de ciutat basat en el vehicle privat. Desaconsellen també la realització d'equipaments com hospitals, escoles d'ensenyament mitjà i oficines municipals a gran escala, que disminueixen la provisió d'equipaments locals.

L'espai urbà

Els espais urbans hauran de donar protagonisme a les persones que caminen, amb el reforçament i l'ampliació de les xarxes de transport públic i la creació d'àrees urbanes només per a vianants o compatibles amb un transport públic no agressiu.

L'espai urbà ha de facilitar l'orientació de les persones que caminen, els habitants dels conjunts habitacionals o del barris han de sentir-ne la pertinença. Per a satisfer aquestes necessitats els espais han de configurar tancaments amb característiques de continuïtat, unitat i varietat alhora. Això facilitarà la lectura clara de la ruta i contribuirà a la seguretat.

Els espais urbans han de ser contenidors de memòria històrica, incloent-hi la recuperació de les preexistències històriques i ambientals.

Totes les persones i en especial les dones han de poder transitar per tota la trama urbana qualsevol hora del dia i de la nit. Sense esquivar cotxes ni obstacles diversos, amb seguretat i llibertat.

El paisatge urbà ha de potenciar la dimensió estètica de les persones pel seu tractament visual i sensual i per la seva adequació a l'esperit del lloc. Aquestes qualitats el faran menys vulnerable, menys *vandalitzable* i més segur.

L'accessibilitat a tots els llocs privats i públics afavoreix la vida quotidiana i la seguretat urbana.

L'espai urbà obert es pot organitzar com una taca d'oli informe que s'estén entre els edificis –model de ciutat nord-americana sense espais públics configurats pels mateixos edificis– o com un conjunt de carrers, places, parcs o altres tipus d'espais que els mateixos edificis envolten formant el que es pot anomenar els salons i els corredors urbans, tal com succeeix als centres històrics de les ciutats europees, és a dir, llocs per a estar o per a caminar sense perills ni angoixes.

Les necessitats bàsiques per tal que l'espai urbà sigui un entorn d'hàbitat col·lectiu són, en primer lloc, l'orientació i la identificació amb aquest espai. Per a una bona orientació cal tenir una imatge mental de l'espai; identificar-s'hi significa copsar el seu caràcter o el seu esperit propi, si el té. La impersonalitat o l'anonimat dels espais fan que no els puguem sentir propers, que no ens els puguem apropiat.

Apropiar-se'ls, sentir-ne la pertinença és una altra necessitat. Per a satisfer-la cal que una certa densitat de volum construït envolti l'espai. S'ha de configurar una

mena de tancament volumètric, amb característiques de continuïtat, d'unitat i de varietat al mateix temps.

Anar i tornar d'un lloc a l'altre amb seguretat a qualsevol hora del dia i de la nit. Sentir la llibertat.

Caminar amb tranquil·litat sense haver d'esquivar cotxes i obstacles diversos.

Rebre un gaudi visual i sensual de l'entorn, textures, colors, angles, arestes, corbes, racons de cel, o de gespa... tota una escenografia o un paisatge.

Sentir-se protegit / ida, veure i ser vista.

Sentir-se partícip de la col·lectivitat: tenir responsabilitats i deures, obligacions, atribucions, feina.

Divertir-se, distreure's, relaxar-se, somiar...

Tenir emocions; viure la diversitat... conèixer els altres.

Viure l'animació, l'imprevisible (dins d'una seguretat), la sorpresa, la barreja d'activitats... per a satisfer la imaginació.

En definitiva, l'entorn urbà ha de tenir una coherència interna i un equilibri físic i social. La coherència interna s'obté utilitzant processos de projecció lògics acompanyats de participació ciutadana i de la definició de criteris de gènere. L'equilibri s'obté adequant l'entorn físic a les necessitats i desigs de les persones, en un procés de planejament i disseny de dalt a baix i de baix a dalt alhora, i sense caure en el funcionalisme, perquè necessitat i forma s'interinfluencien mútuament. Procés obert a les mutacions i transformacions contínues pròpies de les ciutats, i a la mobilitat urbana entesa en el sentit dels moviments migratoris, els canvis d'ubicació d'empreses, indústries i comerços, pro-

duïts pel conjunt de decisions preses pels seu habitants.

La mobilitat

La societat s'ha estructurat al llarg del segle xx tenint en compte les activitats generades a partir de la relació treball productiu / treball reproductiu.

El treball reproductiu, malgrat ser absolutament imprescindible per a la subsistència del grup familiar, ha estat considerat irrellevant, insignificant, invisible. Per a dur a terme les múltiples tasques que comporta el treball reproductiu les dones han de fer diferents desplaçaments per l'espai urbà de la ciutat fins a arribar al mercat, a les botigues, als centres sanitaris, als equipaments d'oci, d'esport, d'educació, culturals, financers o de l'Administració, tant per al seu ús o consum com per al de la família, especialment de les persones grans, les criatures o les que tenen desigualtats o discapacitats. I la configuració d'aquests desplaçaments és de tipus poligonal o aleatori, mentre que els homes els fan lineals, de l'habitatge al lloc de treball. A més a més, la taxa de dones que fan un treball productiu a més del reproductiu augmenta cada any.

La zonificació o separació de funcions típica del desenvolupament de les ciutats del món occidental al segle xx, ha fet que es disparés l'augment de desplaçaments d'una banda a l'altra de la ciutat per a arribar als llocs tant del treball productiu com als del treball reproductiu o gestió de la vida domèstica.

La mobilitat condiciona l'accés al mercat de treball, la inserció social de les persones i també la realització

de les tasques requerides pel treball domèstic i l'atenció a les persones del col·lectiu familiar. Per tant pot ser també un element de discriminació social per a totes les persones que tenen limitada la seva capacitat de moviment.

La xarxa *connectiva* entre l'habitatge, els equipaments, els serveis, les institucions, les oficines i les indústries representa una part molt important de l'ocupació del sòl urbà. I tant més important per tal com el sistema econòmic que regeix la societat occidental ha donat prioritat al cotxe i altres vehicles de transport privat sobre el transport públic. Això esdevé veritablement dramàtic en el sòl rural.

L'objectiu d'anar el més lluny possible en el temps més curt possible, junt amb la llibertat d'horaris i de recorreguts que representa el cotxe, i sobretot els beneficis generats per la indústria automobilística, l'han privilegiat per sobre del transport públic. Tanmateix en l'actualitat els col·lapses de la circulació en quasi totes les ciutats, fins en les mitjanes i petites, especialment en hores punta, fa que la velocitat en superfície sigui més baixa que en el temps dels vehicles de tracció animal.

La superfície ocupada pels vehicles és de l'ordre del 60% de tota la superfície lliure no ocupada pels edificis. Les persones han estat expulsades dels carrers i de les places, confinades als marges, a les voreres o a algun espai verd: han perdut la centralitat. Les ciutats no estan configurades per a les persones que van a peu, que són majoritàriament dones. En canvi, només un 25% de la població urbana es desplaça en vehicle privat i són en la gran majoria homes. La resta de la població

va a peu o en transport públic, tot i que sigui insuficient. Aquest fenomen, que creix any rere any, ha provocat els grans problemes de l'estrès urbà, de la contaminació de les grans ciutats, de la congestió; en resum, de la degradació del medi.

Recórrer a vehicles privats per la necessitat de mobilitat ha anat en contra de la satisfacció de nombroses necessitats de les persones, particularment la salut, i s'ha afegit al gran capítol que estudia els riscos que comporta l'evolució de la societat en el planeta si continua seguint les normes del desenvolupament, el capítol denominat sostenibilitat o desenvolupament sostenible.

Són temes clau derivats de la necessitat de mobilitat en condicions sostenibles:

- Aproximar hàbitat, equipaments, serveis, institucions, oficines, indústries, comerços. Reduir distàncies, i doncs descentralitzar i barrejar funcions i activitats (residència, indústria, comerç, serveis, equipaments).

- Poder accedir a totes les funcions pels recorreguts del transport públic i per l'eliminació de les barreres arquitectòniques.

- Afavorir l'augment del transport públic.

- Afavorir l'accés a l'interior de les ciutats a peu o en transport públic amb la construcció d'aparcaments dissuasius a les vies d'entrada.

- Millorar la relació espai / temps de les ciutats.

- Adequar l'interior dels vehicles de transport públic a la diversitat de les persones que l'utilitzen.

- Tenir elements d'informació, d'orientació i d'identificació.

- Tenir sensació de seguretat.
- Preservar el paisatge per mitjà del control de l'impacte ambiental i visual.
- Tenir tranquil·litat ambiental per mitjà de controls del medi (aire, sorolls, música...). El paisatge urbà ha de potenciar la dimensió estètica de les persones pel seu tractament visual i sensual i per la seva adequació a l'esperit del lloc. Aquestes qualitats el faran menys vulnerable, menys *vandalitzable* i més segur.

L'accessibilitat a tots els llocs privats i públics afavoreix la vida quotidiana i la seguretat urbana.

Temes clau per a la mobilitat a peu:

- Camí sense obstacles: lliure, accessible.
- Tenir cura del paisatge urbà.
- Camí segur, acolridor, agradable...
- Facilitar el camí a les persones amb cotxets, carros de la compra, cadires de rodes, croses i altres desigualtats.
- Tenir correctes condicions mediambientals.

L'organització del territori i el desenvolupament de les ciutats hauran de respondre a les necessitats de mobilitat de les dones, dels seus recorreguts poligonals (els dels homes són pendulars, casa / treball remunerat), tant als teixits urbans com als rurals, i afavorir l'aproximació entre residència i serveis.

La prioritat donada en general al vehicle privat esdevé dramàtica per a les dones a les zones rurals, on la xarxa de transport públic és quasi inexistent i el vehicle normalment el porta l'home.

Els espais urbans hauran de donar protagonisme a les persones que van a peu, amb el reforçament i l'am-

pliació de les xarxes de transport públic i la creació d'àrees urbanes només per a vianants o compatibles amb un transport públic no agressiu.

En general, la mobilitat és un element de discriminació social per a les dones i més per a les que tenen limitada la seva capacitat de moviment. Caldrà un estudi de l'organització espai / temps a les ciutats catalanes, que identifiqui punts de congestió i proposi una reestructuració d'horaris i un replantejament de les xarxes i dels vehicles de transport públic.

La seguretat urbana

La seguretat a les ciutats i sobretot la sensació de seguretat no depèn només de la quantitat dels efectius de la policia que hi hagi als carrers.

La seguretat a les ciutats és un tema que preocupa cada vegada més el conjunt de la societat, tant els que la governen com els ciutadans i ciutadanes per als quals la ciutat és l'entorn quotidià.

Les dones, a través dels moviments col·lectius emancipadors i de les ONGs, han elaborat punts de vista específics i han posat a la llum la violència de gènere.

Exposades a una violència perpetrada per l'altre sexe, que mina seriosament els seus drets i la seva llibertat, les dones pateixen també el comportament dels fills, que amb l'exemple difós a moltes famílies per l'actitud del pare, es pot transformar en violència.

La violència de gènere no és degudament reconeguda; la violència envers les dones a l'espai privat és important; les dones no són del tot lliures d'anar i tornar en l'espai públic; les condicions econòmiques i

socials de la immigració exposen les dones immigrants a determinades violències particulars; revelar i assenyalar la violència de gènere constitueix un risc per a les dones; la sensibilització dels homes respecte a la violència de gènere continua sent insuficient; l'accés de les dones a la ciutat passa per un accés de les dones a l'àmbit polític.

És reconegut el paper primordial jugat per les organitzacions de dones perquè es reconegui com a important la violència de gènere. Indiquen el fet que en certes ciutats es comencen a desenvolupar programes d'ajuda a les dones víctimes de la violència; a crear serveis per afavorir l'accés de les dones a l'espai públic; a elaborar informes sobre urbanisme i arquitectura de la ciutat; a donar un nou punt de vista sobre la ciutat; i a relacionar diversos camps de competències i territoris amb categories diferents.

Les dones remarquen que existeix una ciutat de les dones que els dissenyadors de l'espai generalment ignoren o subestimen. Apunten que la vocació primera de l'espai públic a les nostres societats modernes ha de ser de fluïdesa i trobada, d'obertura a totes les categories de la població; que el sentiment d'inseguretat està en estreta relació amb la qualitat, el confort, el condicionament, la neteja, el manteniment i l'activitat de l'espai; que la seguretat no es limita a indrets, sinó que es viu i se sent en els trajectes.

Les dones, en els seus itineraris exploratoris, assenyalen la importància dels llindars, dels intervals, de les vies d'accés: els llocs públics i privats interactuen; els seus enllaços són els que configuren l'espai de la

ciutat i la seva accessibilitat; l'espai públic i la seva seguretat no és només una qüestió de proximitat; les persones que caminen tenen la paraula sobre l'espai públic tant com el veïnat.

Les dones, amb aquestes observacions, recorden que existeixen similituds entre el fet d'accedir a la ciutat i el fet d'accedir a la política. Si no hi ha accés de les dones a la política, si el mateix enfocament de gènere roman orientat cap a la prevenció de la victimització i cap a una ajuda tutelar, pot tornar-se una trampa per a les dones (i per als homes).⁴⁶

L'espai no és neutre, hi ha una clara connexió entre el disseny urbà i la violència envers les dones. Els espais que fan por són el motiu pel qual moltes dones limiten la seva llibertat de moviments i, per tant, restringeixen l'ús de la ciutat. Això vol dir que moltes parts i indrets de la ciutat es converteixen en illes, llocs inacessibles.

Les dones limiten els seus desplaçaments i activitats pel sentiment d'inseguretat, tenen por de sortir perquè tenen por de ser agredides, a vegades, per exemple, al vespre al seu mateix barri. Tanmateix ho han assumit com un fet natural. Ho accepten a vegades inconscientment.

A les dones els falta la llibertat d'anar i tornar, eviten determinats llocs, no es mouen a determinades hores. La llibertat d'anar i tornar està estretament lligada al concepte d'espai públic, que és l'espai urbà on es concentra gran part de la població. A les nostres cultures occidentals, ja des dels grecs i romans, l'espai públic ha estat indret de trobada, i ara ha de ser lloc de pre-

sència d'individus i grups socials diferents en un exercici ple d'urbanitat, de democràcia.

Temes derivats de la necessitat de sentir seguretat a les ciutats

Els factors de planejament i arquitectura dels espais es poden agrupar en tres categories fonamentals: la visibilitat, la lectura clara de la ruta i l'animació que es crea amb la multiplicitat d'usos i funcions.

La visibilitat expressa la idea que cada persona ha de poder veure i ser vista. La visibilitat garanteix l'eficàcia dels mecanismes de control personal i social. Ha de ser possible una vigilància natural. La concepció de l'espai físic ha d'oferir oportunitats de vigilància als residents i als agents de la policia. La possibilitat de vigilar, d'afavorir l'observació, redueix la por irracional i l'ansietat dels habitants.

S'ha d'afavorir el control social de manera que des dels interiors de l'espai domèstic es pugui accedir amb la vista a l'espai intermedi i públic.

S'ha de reduir l'ambigüitat de lectura dels espais públics, semipúblics i privats de manera que els espais han de ser reconeixedors i comprensibles amb una mirada. Des de l'espai públic s'ha de poder veure totes les persones de l'entorn. Les transparències permeten observar i ser observables des dels vestíbuls dels edificis i des del carrer. Les escales, els aparcaments, els accessos al metro, les parades d'autobús, han de poder ser observats i controlats. Per exemple, s'ha d'evitar la col·locació de les parades d'autobús lluny d'àrees viscudes i freqüentades i s'han d'il·luminar i dissenyar correctament els passos per a vianants sota edificis i sota vies.

Lectura clara de la ruta vol dir comprendre el trajecte, copsar la ruta d'un cop d'ull, orientar-se. La mobilitat a nivell de les persones que caminen pel barri s'ha de protegir. S'ha de possibilitar que les dones, joves, persones grans, vagin i tornin tranquil·les pertot arreu. Cal poder orientar-se i no perdre's fàcilment. Carrers, places, etcètera, han de tenir contorns clars, fàcilment identificables per a poder construir una imatge mental del conjunt de l'espai. Poder llegir els noms dels carrers, veure els límits de les cantonades, no tenir obstacles que impedeixin de tenir una perspectiva total de l'espai al davant. Els llocs on s'ubiquen els equipaments o les activitats han de ser percebuts fàcilment per les seves formes o l'aspecte de l'accés.

Animació significa molta presència de persones als espais urbans, provocada per la integració i la multifuncionalitat de l'espai. Afavoreix el control social. Dissuadeix d'agressions. Cada dia és més sabut que per al foment de la seguretat urbana cal la barreja de tipus de persones que viuen al barri, diversitat de cultures, de posició social i econòmica, d'edat, etcètera, així com la diversitat en l'oferta d'equipaments comercials, institucionals, industrials, lúdics, culturals.

També intervenen a donar sensació de seguretat altres factors com la densitat, la volumetria dels edificis, la definició del territori i de l'espai públic, la creació d'espais intermedis, la il·luminació, el disseny dels espais per evitar l'exclusió i afavorir les relacions, el condicionament i el manteniment dels espais i els edificis, el tractament del mobiliari urbà i dels materials, els colors i la vegetació.

MOBILITZACIÓ DE LES DONES I MECANISMES DE PARTICIPACIÓ

Posada a punt de mediacions entre esfera pública, esfera professional i esfera sociocomunitària

Amb l'objectiu d'aconseguir espais polítics dintre de la societat civil, les dones i les minories ètniques de diferents països han optat per ocupar-se dels temes del planejament, per a adequar la vida quotidiana a les tasques d'assistència i als temes que reben poca atenció per part de l'estructura dominant del poder econòmic. Per a tenir veu en la transformació de l'entorn no han estat suficients els moviments de les associacions de veïns, en els quals les dones, excepte en casos extraordinaris, no han pres la paraula tant com els homes.

En diferents països de l'àrea occidental es fan des de l'últim quart de segle experiències modernes de concertació entre organitzacions de base i institucions públiques.

A Amèrica, particularment al Canadà, i a diferents països d'Europa s'han desenvolupat –moltes vegades promocionades per la UE– pràctiques polítiques que posen en relació els moviments urbans amb els governs municipals, tal com s'exposa al primer capítol.

Cap a un nou ideal de ciutadania: la ciutadania diferenciada

El pensament feminista s'ha trobat amb una primera gran paradoxa a l'hora de voler harmonitzar la universalitat de drets amb la dualitat dels sexes.⁴⁷ Les dones no poden pensar a usar equitativament l'espai si l'espai ha estat concebut per a una "persona universal" que és "home", és a dir, per a un destinatari universal "home" que tot i la pretensió de ser neutre té únicament i exclusivament les característiques del masculí. I per a la ciència urbanística o per a les polítiques de desenvolupament urbà, a més de ser de sexe masculí és de raça blanca, en edat de treballar i amb plena salut.

El concepte de ciutadania com a universal i igual tractament per a totes les persones s'ha de substituir pel de ciutadania diferenciada, com a inclusió i participació de dones i homes.⁴⁸

Adoptar un punt de vista general en nom de les persones, ciutadanes i ciutadans, sense tenir en compte les experiències de les dones i dels grups diferents o grups oprimits, és només voler reforçar els privilegis dels grups dominants. Els grups dels sectors oprimits junt amb les dones formen un grup molt més gran que el de les persones que són de sexe masculí, de raça blanca, en edat de treballar i amb plena salut.

Les ciutadanes i els ciutadans de la societat del benestar han de desafiar els experts i prendre el control de l'entorn i de les institucions que el transformen, per mitjà de debats i discussions orientades a aconseguir decisions col·lectives.

L'ideal de ciutadania universal troba el fet públic encarnat en la majoria, antagònica de la particularitat, de la diferència.

La perspectiva general imparcial és un mite. Un mite més, com l'existència del neutre.

En la societat actual cal imposar la idea de ciutadania diferenciada en funció dels diferents grups i col·lectius, així com un sector públic heterogeni. Per altra banda, en una ciutadania diferenciada, les dones, les persones de color, de menys cultura, de menys recursos, tendeixen a participar menys a les assemblees i reunions i a tenir els seus interessos menys representats. Les perspectives i experiències d'alguns solen ser silenciades.

A vegades un increment de democràcia porta a un increment de segregació, perquè uns són més capaços d'articular els seus privilegis que uns altres. La paradoxa de la democràcia és que el poder social fa alguns ciutadans i ciutadanes més iguals que altres. La solució està, en part, a proporcionar mitjans institucionalitzats per al reconeixement i la representació explícita i real dels grups oprimits.

Segons la proposta d'Iris M. Young per als governs democràtics que apliquin la forma de participació ciutadana, les institucions hauran de proporcionar mecanismes perquè totes les veus (les de les dones en el nostre cas) siguin representades i reconegudes, així com la seva perspectiva com a grup.

Aquests mecanismes i recursos públics són:

1. L'autoorganització dels seus membres per a obtenir una representació col·lectiva i una comprensió dels seus interessos i experiència.

2. L'observació de com les propostes polítiques dels que decideixen (institucions) han tingut en compte les seves perspectives.

3. Tenir poder de veto respecte a polítiques específiques que afecten el col·lectiu.

Young proposa fòrums democràtics per a discutir qüestions i formular propostes de grup, o assemblees veïnals, o espais públics per tal que els participants discuteixin els temes conjuntament, i el que decideixin se suposa que serà el millor i el més just per a tothom.

De la pràctica de l'ús dels espais habitats a la presa de decisions

Com poden les dones transformar la dissimetria dels sexes en ús propi de l'espai?

La pràctica de la relació i del fet de partir de si mateixa ha desenvolupat polítiques on la concepció de la llibertat és relacional, substitutiva de l'individu, de la singularitat, on l'ordre social és substituït per l'ordre simbòlic.

Les dones han de ser les actrius principals de la transformació del territori, han de ser l'element dinàmic i al mateix temps equilibrador. La característica de la lluita de les dones ha estat sempre el dinamisme, el moviment però també l'equilibri demogràfic, ambiental, etc.

La participació de les dones en la presa de decisions afegeix un plus a la definició del futur del territori, fomenta la cohesió social, supera la passivitat de l'usuari/ària o del consumidor/ora, contribueix a la reapropiació social de l'espai.

La participació de les dones en la presa de decisions per a la transformació del medi urbà ha de comptar amb la posada en escena de solucions contractuals consensuades per la xarxa de relacions representades per les associacions, cooperatives, societats, grups diversos, etc.

És molt difícil voler canviar l'imaginari cultural masculí de cop i volta. També ho és que mètodes i pràctiques de fer ciutat girin 180 graus. Tanmateix el moviment de les dones, el seu concepte diferent d'identitat i de llibertat, la seva pràctica d'exercir la vida quotidiana i les relacions, i els coneixements i savieses que emanen de la seva experiència han de propiciar el veritable canvi i garantir l'autèntica sostenibilitat.

Més que buscar l'equitat en l'ús de l'espai cal repensar una ciutat i un territori per a totes les persones.

Conèixer i entendre els mecanismes de transformació i desenvolupament de les ciutats i dels pobles, saber utilitzar els entorns urbans o rurals i saber viure-hi i gaudir-los tot i tenint-los respecte, és tot un repte. Només la participació de les dones en la seva transformació, organització i configuració ho farà possible.

Eines per a l'acció

Els governs locals han de disposar d'informació per a poder establir plans de participació. Calen estadístiques i indicadors quantitatius i qualitatius per a identificar desigualtats socials i asimetries, per a poder interpretar les seves causes i després proposar mecanismes de redistribució dels recursos, confegir les agendes polítiques i la presa de decisions per a posar-les en pràctica,

fer el seguiment i l'avaluació de les polítiques i dels programes, plans i projectes.

Aquesta informació ha d'estar en primer lloc disgregada per sexes. Per cada àrea geogràfica o localitat s'han de detectar les transformacions socials recents en el món del treball, de les relacions familiars i dels grups de convivència i de la vida quotidiana, amb relació al temps i a l'espai. En diferents països, autonomies i localitats, la democratització de les qüestions locals referents a les dones s'ha fet per mitjà d'instàncies específiques com les secretaries de la dona o els consells de les dones, i també s'han obert espais de participació de les dones amb l'ajut de les ONGs. També s'han fet experiències de concertació entre organitzacions socials de base, ONGs, municipis i altres organitzacions públiques. S'han fet algunes experiències a diversos països amb temes de desocupació i treball, sanitat, violència, seguretat o conciliació de la vida laboral i domèstica, però a l'Estat espanyol i especialment a Catalunya les experiències en urbanisme, espais urbans i habitatge són més aviat escasses.

Cal una voluntat política de l'Administració per a implementar polítiques de gènere en matèria urbanística, d'espais públics i d'habitatge.

Saber utilitzar el coneixement i l'experiència de les dones és un repte per a qualsevol institució pública.

Models de participació

Les experiències locals en diferents intervencions de transformació urbana amb l'objectiu de visibilitzar el coneixement de les dones, ens mostren diferents mètodes de consulta i de participació veritable.

Mètodes de consulta

Per a la consulta s'han emprat mètodes estadístics de tipus quantitatiu i mètodes de tipus qualitatiu. Els primers es fan mitjançant qüestionaris. Els segons consisteixen en entrevistes que poden ser individuals o en grups.

Mètodes de participació

El mètode de participació tindrà les seves particularitats segons l'àrea geogràfica, el barri o el sector de la ciutat on es faci l'estudi. Dependrà de si hi ha associacions de dones o no, del grau general d'associacionisme del barri, del grau d'implicació ciutadana i política de les dones del barri, del temps que es pot dedicar a l'anàlisi i al treball de camp.

Els models de participació que coneixem com eficaços són:

- **Les marxes exploratòries** fetes amb grups de dones residents a l'àrea. Un mètode molt eficaç per a obtenir informació sobre com és percebut el barri per part de les dones que hi habiten és el de fer itineraris en grup amb elles per tal que mostrin els indrets de tot tipus que els provoquen sensació d'inseguretat o on hi ha un motiu molt evident d'inseguretat, o també per a identificar elements de l'àrea urbana que no s'adequa a les necessitats o desigs de les dones, tant respecte a serveis i equipaments com a temes d'accessibilitat, de mobilitat i comunicació, o altres. Les marxes exploratòries són molt útils si es vol elaborar una cartografia de punts sensibles de l'àrea en qüestió.

- **Els seminaris o tallers** per a la identificació de necessitats concretes de l'àrea urbana en qüestió. S'hi poden

utilitzar diferents tècniques. Una molt utilitzada és la d'establir grups de treball d'un nombre reduït de persones (de 15 a 25) amb una mostra prou àmplia d'edats, formació, tasques, estatus, representativitat, de l'àrea en qüestió. Es plantegen treballs de reflexió personal i de debat en equip sobre diferents grups de temes que afecten l'àrea (serveis i equipaments, mobilitat, seguretat, habitatge, espai públic, serveis urbans, relacions espai / temps, etc.) o bé es proposen exercicis d'introspecció sobre la gestió de la vida quotidiana de cada persona i després es confronten en grup.

Intervenció en plans i projectes

Les institucions i els actors socials han de fer entendre aquesta problemàtica del gènere també a les persones professionals i tècniques en les disciplines de transformació física de l'entorn, i fomentar la seva interacció amb la població destinatària de plans i projectes. Es perfila així un programa ampli de treball:

1. Realitzar anàlisis socioeconòmiques, demogràfiques i del marc espai / temps no només d'àmbit global, sinó també a cada localitat.
2. Estudiar i proposar variables quantificables i variables qualitatives.
3. Obtenir informació estadística disgregada per sexes.
4. Conèixer mètodes per a la implicació de les dones i dels diversos col·lectius en els processos de planificació i projecció de l'entorn físic i implementar-los.
5. Definir indicadors per a avaluar l'impacte de la implementació d'aquestes polítiques i processos en les relacions de gènere.

6. Redactar guies pràctiques de planificació i projecció segons criteris de gènere per a nous desenvolupaments urbans, espais públics o habitatges.

¹ Hayden, Dolores (1976). *Seven american utopias, The Architecture of Comunitarian Socialism, 1790-1975*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

² Hayden, Dolores (1981). *The grand domestic revolution. A History of Feminist Designs for American Homes, Neighborhoods, and Cities*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

³ Greed, Clara (1994). *Women & Planning*, Londres: Routledge.

⁴ *Ibid.*

⁵ RTPI (2003). *Gender Mainstreaming Toolkit*. <www.rtpi.org.uk> [novembre 2004].

⁶ Wekerle, Gerda (2000). "Women's rights to the city, a Democracy", *Citizenship and the Global City*, Engin Isin ed, London: Routledge.

⁷ Diversos autors (1995). *Gender and the Built Environment*, The Netherlands: Van Gorcum, Assen.

⁸ Unió Europea (1996). *La carta europea de las mujeres y la ciudad* <www.cityshelter.org/03.charte/charte_en/cata_a-en.htm> [novembre 2004].

⁹ Horelli, Lisa, Christine Booth i Rose Gilroy (2000). *The Euro-FEM Toolkit for Mobilizing Women into Local and Regional Development*. Helsinki: Helsinki University of Technology, Center for Urban and Regional Studies.

¹⁰ Bofill Levi, Anna (1981). "Dona i Habitatge", a *Quaderns d'Alliberament* n. 6, Barcelona: La Magrana.

¹¹ Segura Soriano, Isabel (1995). *Guia de dones de Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona.

¹² Bofill, Anna, Rosa M. Dumenjo i Isabel Segura (1998). *Las Mujeres y la Ciudad. Barcelona. Manual de recomendaciones para una concepción del entorno habitado desde el punto de vista del género*. Barcelona: Fundació Maria Aurèlia Capmany.

¹³ Del Valle, Teresa (1997). *Andamios para una nueva ciudad*. Madrid: Cátedra, Feminismos.

¹⁴ Diversos autors (1995). *El espacio según el género ¿un uso diferencial?* Madrid: Dirección General de la Mujer.

¹⁵ Diversos autors (1995). *Ciudad y Mujer, Actas del curso: Urbanismo y mujer, nuevas visiones del espacio público y privado*. Madrid: Seminario Permanente "Ciudad y Mujer".

¹⁶ Institut Català de la Dona (2004). *Pla d'acció i desenvolupament de les polítiques de dones a Catalunya (2004-2007)*. Barcelona: ICD, Generalitat de Catalunya.

¹⁷ Greed, Clara (1993). *Introducing town planning*. Harlow (Essex, England): Addison Wesley Longman Limited.

¹⁸ Hayden, Dolores (1984). *Redesigning the american dream*. New York: Norton.

¹⁹ Darke, Jane (1998). "La ciudad modelada por el varón", a *La vida de las mujeres en las ciudades*. Madrid: Narcea.

²⁰ *Ibid.*

²¹ *Ibid.*, p. 121.

²² Young, Iris Marion (1990). *Justice and the politics of difference*. USA: Princeton University Press.

²³ Darke, *op. cit.*

²⁴ Congrès de Nàpols (2000). *Manifiesto de las ciudades. Seguridad y democracia*. [novembre 2004] <http://www.secucities.org/naples/sp/manifl.html>

²⁵ Bofill, Anna (1999). "Aménagement urbain et architecture, facteurs de sécurité et de sécurisation", a *Forum Européen Sécurité Urbaine : SécuCités Femmes*. Frankfurt.

²⁶ Bofill, Anna, i Fundació M. A. Capmany (2002). *Projecte "Christine de Pizan"*, Premi 8 de març, Ajuntament de Barcelona.

²⁷ Nel·lo, Oriol (2001). *Ciutat de ciutats*, Barcelona: Empúries.

²⁸ Gredd, Clara (1994) *op. cit.*

²⁹ Nel·lo, *op. cit.*

³⁰ *Ibid.*

³¹ *Ibid.*

³² *Ibid.*

³³ Norberg-Schulz, Christian (1979). *Genius Loci*. Milano: Electa Editrice.

³⁴ Norberg-Schulz, C. (1985). *L'habitare*, Milano: Electa Editrice.

³⁵ *Ibid.*

³⁶ De Beauvoir, Simone (1949). *El segon sexe*. Barcelona: Edicions 62 (1968).

³⁷ Massey, Doreen (1994). *Space, place and gender*. Oxford: Polity Press.

³⁸ Cuir, Raphaél (2004) Catàleg de l'exposició *La Dona metamorfosi de la modernitat*. Barcelona: Fundació Miró.

³⁹ Hartsock, N.C.M. (1983), a S. Harding and M. B. Hintikka (eds.) *Discovering Reality*, Reidel, Dordrecht: Londres: p. 296.

⁴⁰ Massey, *op. cit.*

⁴¹ Bell hooks (1991). *Yearning: Race, Gender, and Cultural Politics*. Londres: Tournaround.

⁴² Massey, *op. cit.*

⁴³ Bell hooks, *ibid.*

⁴⁴ Comune di Roma, Ufficio Tempi e Orari (1999). *Il Piano dei Tempi e degli Orari del Comune di Roma*. Roma: Edició digital en floppy, CD-R, CD-Rom, Internet.

⁴⁵ Greed, Clara, (1994), *op. cit.*

⁴⁶ Congrés de Nàpols, *op. cit.*

⁴⁷ Birulés, Fina (2004). “Les dones i la política”, a *Quaderns de l'Institut, I. Dia internacional de les Dones 2004*. Barcelona: ICD, Generalitat de Catalunya.

⁴⁸ Young, Iris Marion (1996). “Vida política y diferencia de grupo: una crítica del ideal de ciudadanía universal”, a Carmen Castells (comp.), *Perspectivas feministas en teoría política*. Barcelona: Paidós Estado y Sociedad.